

ВСТУП

Актуальність теми. Правильна оцінка загальних слідчих ситуацій можлива лише шляхом детального аналізу її елементів на кожному етапі розслідування. Кількість елементів, що визначають індивідуальні особливості ситуації, можуть бути різними і їх неможливо передбачити заздалегідь, але чим більше без інформаційних елементів визначають структуру слідчої ситуації, тим складніше її вирішити.

Перехід ситуації з однієї якості до іншої залежить від змісту елементів, що визначають її структуру. Оскільки ці елементи взаємопов'язані, зміна навіть одного з них може суттєво вплинути на його характеристику в цілому. У деяких випадках, коли інформаційна природа елементів зменшується, вона характеризується більшою невизначеністю, і, відповідно, труднощами її вирішення. В інших випадках, коли дані, що надходять із змісту елементів, забезпечують більш оптимальні способи досягнення істини, вони характеризуються специфікою та простотою рішення.

Слідча ситуація має індивідуальний характер у кожному випадку, оскільки вона формується в результаті поєднання різних компонентів на кожному етапі розслідування. Враховуючи складність та багатокomпонентність структури слідчої ситуації, різні наслідки об'єктивних та суб'єктивних факторів, постійний динамізм цього процесу, в результаті ми маємо велику кількість варіантів слідчої ситуації.

Криміналістична ситуація - складне і багатогранне явище. Вона являє собою систему великої кількості факторів, які в повному обсязі всебічно характеризують стан, зміст, напрями та засоби розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень на конкретних його стадіях. Однак особа, яка веде досудове розслідування, не завжди і не повністю здатна сприймати сукупність умов слідства, а це означає, що ситуація, в якій здійснюється кримінальне провадження, не завжди правильно оцінюється. Більше того, такий багатокomпонентний захід перешкоджає або навіть унеможливорює процес

типізації криміналістичних ситуацій розслідування для певних категорій кримінальних злочинів. Тому в наукових колах інтерпретація слідчої (криміналістичної) ситуації широко використовується у вузькому розумінні, а саме як сукупність інформаційних факторів. Тобто, інформація про окремі обставини злочину на певних стадіях його розслідування використовується як основа для виявлення типових криміналістичних ситуацій слідства.

Традиційно слідчі ситуації розглядалися в основному як явище, пов'язане з провадженням окремих слідчих дій у наукових дослідженнях, пов'язаних із криміналістичною тактикою. У той же час вдосконалення процесу розслідування багато в чому залежить від підвищення ефективності методів розслідування злочинів, вони повинні включати в свою структуру рекомендації щодо подолання складних, особливо конфліктних, слідчих ситуацій, що розвиваються під час розслідування. Дослідження, які були проведені, не охоплюють адекватно всіх аспектів проблеми слідчої ситуації в методиці розслідування злочинів. У зв'язку з цим питання криміналістичної природи слідчої ситуації пояснюється неоднозначно.

Аналіз публікацій за тематикою дослідження. Правове регулювання особливостей класифікації слідчих ситуацій в методиці розслідування злочинів було предметом розгляду в наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, О. Я. Баєв, О. В. Васильєва, В. К. Весельський, Т. С. Волчецької, А. Ф. Волобуєв, І. Ф. Герасимова, І. В. Гора, Л. Я. Драпкіна, В. А. Журавель, Є. П. Іщенко, В. П. Колмаков, В. І. Комісаров, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, М. О. Селіванова, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, Ю. А. Чаплинська, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін.

Проблема дослідження слідчих ситуацій в криміналістиці досліджується досить давно, але між тим єдиного підходу серед вчених щодо визначення поняття, проблеми сутності, змісту та алгоритму проведення слідчих дій і дотепер немає, крім визнання того факту, що слідчу ситуацію слід розглядати як сукупність даних про обстановку вчиненого злочину

Мета і задачі дослідження. Мета роботи полягає у тому, щоб на підставі дослідження національного законодавства, практики його застосування, доктринальних підходів, наукових положень та концептуальних розробок розкрити класифікацію слідчих ситуацій у криміналістичній методиці, дослідити поняття слідчих ситуацій, підстави їх класифікації, та їх типізацію.

Для досягнення зазначеної мети слід вирішити такі *задачі*:

- вивчити поняття та загальна характеристика слідчої ситуації;
- проаналізувати слідчу ситуацію як криміналістичну категорія;
- дослідити підстави класифікації слідчих ситуацій;
- проаналізувати особливості класифікації слідчих ситуацій в методиці розслідування злочинів;
- охарактеризувати типізацію слідчих ситуацій в залежності від виду розслідуваних злочинів;
- окреслити проблеми розв'язання складних слідчих ситуацій у методиці розслідування злочинів.

Об'єктом дослідження є слідча ситуація і криміналістичне вчення про слідчу ситуацію, яке охоплює тактичні і методичні аспекти розслідування.

Предметом дослідження є закономірності, що пояснюють природу і сутність слідчої ситуації, процеси класифікації і типізації слідчих ситуацій, обставини, що впливають на обрання оптимальних рішень у певних типових ситуаціях, засобів виходу зі складних ситуацій.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали сучасні загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Їх використання дозволило вивчити проблему комплексно, а також досягти поставленої мети, вирішити поставлені в роботі задачі та внести пропозиції щодо удосконалення класифікації. У процесі визначення поняття та загальної характеристики слідчої ситуації використовувалися прийоми формальної логіки і лексико-граматичного аналізу. За допомогою системно-функціонального методу, який орієнтований на дослідження державно-правових явищ як певних систем, а також на визначення функціональних зв'язків (функцій) елементів та підсистем певної системи, між

системами, оточуючим їх середовищем, було проаналізовано слідчу ситуацію як криміналістичну категорію. За допомогою системно-структурного та формально-логічного методів було здійснено аналіз особливостей класифікації слідчих ситуацій в методиці розслідування злочинів. У процесі вивчення особливостей типізації слідчих ситуацій в залежності від виду розслідуваних злочинів, було використано порівняльно-правовий метод. За допомогою формально-юридичного методу було проаналізовано проблеми розв'язання складних слідчих ситуацій у методиці розслідування злочинів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- в роботі визначено і узагальнено особливості класифікації слідчих ситуацій в методиці розслідування злочинів (стор.39-46);

- *дістали подальшого розвитку положення про:* необхідність розгляду слідчої ситуації категорією, яка відноситься як до криміналістичної тактики, так і до криміналістичної методики, однак першочергове значення тут має саме криміналістична методика, оскільки та чи інша слідча ситуація виникає з початком досудового розслідування, а слідчі (розшукові) дії є лише засобом розслідування конкретного злочину; необхідність виділення видів типових слідчих ситуацій не на підставі інформації щодо комплексу даних про різні обставини події, а лише за окремою ознакою (наприклад, за наявністю відомостей про особу злочинця) (стор. 31, 53).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані у дослідженні узагальнення, пропозиції, висновки можуть бути використані у практичній та науково-дослідній сфері – для подальшого вивчення, впровадження та вдосконалення слідчої ситуації як криміналістичної категорії, а також у правозастосовній діяльності – з метою вдосконалення вчення про слідчу ситуацію, яке охоплює тактичні і методичні аспекти розслідування.

Публікації. Основні результати проведеного дослідження викладені в 1 науковій праці.

Структура та обсяг магістерської роботи. Робота складається з вступу, переліку умовних скорочень, трьох розділів, що об'єднують шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 83 сторінки, з яких 74 сторінки основного тексту. Список використаних джерел складається із 84 найменувань і займає 8 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ СЛІДЧОЇ СИТУАЦІЇ

1.1. Поняття та загальна характеристика слідчої ситуації

Слідча ситуація - це системне, досить складне, багатокomпонентне утворення, зміст якого складають різні умови, обставини, чинники, що визначають обстановку процесу розслідування на певному його етапі і мають значення для обрання і реалізації оптимальних прийомів, методів і засобів. На підтвердження висловленого свідчить той факт, що переважна більшість науковців, досліджуючи поняття тактичних засобів, розглядають ситуаційну обумовленість як одну із важливих ознак цієї криміналістичної категорії.

У зв'язку з цим В. Ю. Шепітько справедливо відносить до засобів криміналістичної тактики:

а) тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямованої на досягнення мети;

б) тактична рекомендація - науково обґрунтована та перевірена на практиці порада щодо вибору та використання засобів, методів та поведінки;

в) система тактичних прийомів - впорядкований набір взаємопов'язаних та взаємозалежних прийомів, які мають цілеспрямований фокус у процесі його впровадження (іноді систему тактичних прийомів називають тактичною комбінацією)

г) тактика слідчих (судових, оперативно-розшукових) дій, що охоплюють увесь типовий тактичний комплекс його можливого здійснення;

д) система слідчих чи інших дій (тактична операція), спрямованих на виконання завдання розслідування у відповідній слідчій ситуації [1, с. 133].

У спеціальній літературі «ситуація» визначається як система зовнішніх відносно суб'єкта умов, які спонукають та опосередковують його активність [2, с. 364]. Разом з тим, серед учених-криміналістів відсутня єдність поглядів стосовно поняття слідчої ситуації, а тим більше такої нової категорії як «судові

ситуації». Їх визначають як сукупність умов, в яких на даний момент здійснюється розслідування [3, с. 135]; як сукупність обставин по справі, яка може бути сприятливою чи несприятливою для будь-яких висновків і дій слідчого [4, с. 82]; як комплекс фактичних даних, які встановлені в ході розслідування та взяті до уваги разом із джерелами їх отримання [5, с. 52]; як обстановку, в якій відбувається процес доказування [6, с. 113-114]; як стан розслідування злочину, який визначається наявністю (відсутністю) доказової та оперативної інформації про обставини предмета доказування і компоненти криміналістичної характеристики, що зумовлює систему безпосередніх завдань і напрям розслідування [7, с. 64]; як ступінь інформаційної обізнаності про злочин, а також стан процесу розслідування на будь-який визначений момент часу й оцінка якого дозволяє слідчому прийняти найбільш доцільні по справі рішення [8, с. 46].

Але серед перших криміналістів, які дали визначення поняття слідчої ситуації, був О.Н. Колесніченко (1967 р.), який під слідчою ситуацією розумів «определенное положение в расследовании преступления, характеризующее наличием тех или иных доказательств и информационного материала и возникающими в связи с этим конкретными задачами его собирания и проверки» [9, с.214].

У своїх наступних роботах він визначив слідчу ситуацію як сукупність даних, що характеризують обстановку, в якій слідчому слід діяти, фактичний стан та перспективи кримінальної справи, оперативні розробки органів дізнання. На його думку, у здійсненні принципу індивідуальності розслідування можуть бути виділені такі два основних елементи: а) аналіз і оцінка слідчої ситуації; б) вибір більш ефективної системи прийомів розслідування [10, с.16].

Зацікавленість до даної проблематики зросла в кінці 70-х років ХХ століття, коли розробка теоретичних основ слідчої ситуації привернула увагу інших вчених, які зрозуміли її теоретичне та прикладне значення при розкритті та плануванні розслідування злочину. У криміналістичній літературі з'явилася велика кількість публікацій з даного питання, що і сприяло формуванню одного

з найбільш перспективних напрямків у криміналістиці – криміналістичної теорії слідчих ситуацій.

Значний вплив на формування поняття «слідча ситуація» зробила позиція Л.Я. Драпкіна, який з приводу сутності слідчої ситуації відзначив, що це «динамическая информационная система, элементами которой являются существенные признаки и свойства обстоятельств, имеющих значение по уголовному делу, связи и отношения между ними, а также участниками процесса расследования, наступившие или предполагаемые результаты действия сторон» [11, с.14].

М.О. Селіванов визначає, що слідча ситуація – це обстановка, картина розслідування, що склалася на певному етапі. Він вказував, що слідчою ситуацією є певна кількість значимої для розслідування інформації, яка приймається до уваги поряд із джерелом її одержання [12, с.58].

В.Г. Колмацький визначає слідчу ситуацію як сукупність умов, в яких здійснюється розслідування та визначається його стан на даний момент. Він вказує, що слідча ситуація є тактичним засобом організації роботи слідчого під час розслідування злочину, та акцентує увагу на дослідженні питань аналізу та оцінки слідчої ситуації. Аналіз слідчої ситуації – це вивчення змісту обумовлюючих її чинників з метою прийняття тактичного рішення та вибору варіанта методики розслідування, що забезпечує швидке і повне розслідування злочину. До суб'єктів аналізу слідчої ситуації автор відносить осіб, які провадять дізнання, слідчих, керівників слідчих підрозділів, прокурорів, суддів, керівників ОВС, тобто тих, кому законом дозволено здійснювати досудове слідство та керувати ним [13, с.337–346].

На думку В. К. Лисиченка та О.В. Батюка, під конкретною слідчою ситуацією слід розуміти сукупність умов, які об'єктивно розвиваються в процесі розслідування злочинів, формуючи своєрідну ситуацію в конкретний момент, що ставить перед слідчим проблему вибрати відповідний напрямок подальшої дії та приймати тактичні рішення [14, с. 5].

Сьогодні в криміналістичній літературі також існують різні підходи до визначення структури слідчої ситуації. Зокрема, І. М. Лузгін включив у слідчу ситуацію такі компоненти: а) відомості про подію, яка містить ознаки злочину, та про осіб, причетних до цієї події; б) об'єктивні умови, що характеризують процес отримання цієї інформації (місце, час, кліматичні умови, використання науково-технічних засобів тощо) в) сили та засоби, доступні слідчому; г) позиція підозрюваного, потерпілого, свідка, результати їх протиставлення встановленню істини; д) контакти слідчого з оперативно-розшуковими працівниками, різними спеціалістами; ж) інші фактори, які є перешкодою для успішного вирішення криміналістичних завдань (наприклад, втрата речових доказів, виявлених під час експертизи) [15, с. 17].

На думку В. О. Образцова, зміст слідчої ситуації включає інформаційну, криміналістичну, психологічну, матеріально-технічну, кадрову, юридичну складову [2, с. 56]. І. О. Возгрін у структурі слідчої ситуації виділяє такі компоненти: специфіку вчиненого злочину, особливості інформації про подію злочину, її повноту, достовірність та відносність, зміст розслідування, проведеного в певний момент час, його результати, а також умови розслідування, тобто рівень наукової організації та управління цим слідчим апаратом, ступінь безпеки криміналістичних та спеціальних засобів, працевлаштування слідчого тощо [16, с. 68].

У свою чергу Т. С. Волчецька, аналізуючи структурні компоненти слідчої ситуації, пропонує розділити їх на три основні групи, зокрема: 1) фактори, що стосуються досліджуваної події, та визначити ступінь достовірності та повноти інформаційної моделі події, до моменту оцінки слідчої ситуації; 2) фактори, що характеризують саму систему розслідування, її процеси, тактичні умови, психологічні стосунки між учасниками попереднього розслідування тощо; 3) фактори, що стосуються зовнішнього середовища, в якому проводиться розслідування, і визначають так звану слідчу ситуацію [8, с. 146].

За визначенням Р. С. Белкіна, слідча ситуація є складною, багатовимірною категорією, яка включає такі компоненти:

1) компоненти психологічного характеру: результат конфлікту між слідчим та особами, що протистоять йому, прояв психологічних властивостей слідчого, осіб у справі тощо;

2) компоненти інформаційного характеру: усвідомлення слідчим обставин злочину, можливих доказів, можливості їх виявлення та експертного дослідження, місць приховування шуканого тощо, знання слідчого та інших сторін в процесі слідства (про ступінь обізнаності слідчого та свідків, про виявлені та невиявлені докази, наміри слідчого тощо)

3) складові процесуально-тактичного характеру: стан провадження у справі, докази та їх джерела, можливість обрання запобіжного заходу, ізоляція осіб, які виступають проти слідства, проведення конкретної слідчої дії тощо;

4) компоненти матеріального та організаційно-технічного характеру: наявність зв'язку між черговим підрозділом та оперативно-розшуковою групою, наявність засобів передачі інформації з приладів обліку органів внутрішніх справ, можливість мобільного маневрування грошовими коштами, засоби тощо [17, с. 70]

А. І. Святненко розглядає слідчу ситуацію як сукупність інформаційно-логічної, тактико-психологічної, тактико-адміністративної та організаційної складових. Саме така структурна схема змісту слідчої ситуації, на думку вченого, поєднує різноманітні характеристики процесу розслідування, які разом дають повну картину специфіки ситуації, що склалася в певний момент [18, с. 15].

Різноманітні підходи до визначення поняття та структури слідчої ситуації послужили основою для В.П. Бахіна розглядати цю криміналістичну категорію в широкому та вузькому сенсі. У широкому розумінні слідча ситуація - це сукупність умов, які найбільш повно характеризують і відображають все, що впливає і може впливати на розслідування злочину, викликаючи його ознаки. У вузькому розумінні слідча ситуація визначається як сукупність інформаційних даних, що характеризують стан (ситуацію) розслідування на певному етапі [19, с. 196-197].

У криміналістичній теорії здійснювалися спроби щодо класифікації

слідчих ситуацій. Так, Р. С. Белкін і М. П. Яблоков усі слідчі ситуації поділяють на сприятливі та несприятливі для розслідування [20, с. 162-163]. Іншими вченими-криміналістами пропонувався поділ слідчих ситуацій на типові і специфічні; початкові, проміжні і кінцеві; безконфліктні та конфліктні [19, с. 198-202].

Л. Я. Драпкін визначає прості і складні слідчі ситуації. Залежно від кількості, характеру та змісту формувальних факторів, вчений поділяє всі складні ситуації на такі класифікаційні групи:

проблематичний (характеризується суперечливістю між знаннями та незнанням, специфічним співвідношенням відомого та невідомого, в якому шукане не подано та не міститься безпосередньо у вихідних даних, але перебуває у подвійному можливому зв'язку з уже встановленими фактами, певною мірою обмежують і спрямовують пошук рішення);

конфліктний (особливий стан системи міжособистісних відносин двох або більше учасників кримінального процесу, що мають протилежні інтереси та прагнуть досягти різних цілей в умовах інформаційної невизначеності, що виникає у зв'язку з планами та намірами опонента)

тактичний ризик (визначається як специфічне співвідношення між можливими способами дій слідчого, спрямованими на досягнення наміченої мети, та неоднозначними, необґрунтованими результатами їх реалізації);

організаційно невпорядкований (співвідношення найважливіших організаційних та управлінських проблем слідчого процесу та недостатній зараз для подолання об'єктивних та суб'єктивних можливостей (ресурсів) слідчого)

комбіновані (вони можуть бути одночасно або в різних поєднаннях можуть мати особливості проблемності, конфліктності, тактичного ризику та організаційного розладу) або змішані ситуації [21, с. 9-11].

У своїй дисертації С.В. Великанов зазначає, що вивчення природи і структури слідчої ситуації дозволяє зробити висновок про її криміналістичну сутність що виявляється в специфічності обстановки і стану в провадженні як окремих слідчих дій, так і етапів, а також і всього розслідування, й залежно від

цього вимагає прийняття рішень тактикокриміналістичного чи методико-криміналістичного характеру. Вчений визначає слідчу ситуацію як сукупність сформованих на певному етапі умов - стану та обстановки розслідування, що сприймаються, оцінюються і використовуються слідчим для вирішення тактичних завдань і досягнення загальних (стратегічних) цілей розслідування [22, с.9].

А.Г. Філіппов зазначив, що слідчою ситуацією є сума значної для розслідування інформації (доказів, а також відомостей, отриманих непроцесуальним шляхом), що є в розпорядженні слідчого до певного моменту розслідування [23, с.244]. І.О. Возгрін слідчі ситуації представив у вигляді «совокупности обстоятельств, раскрывающих особенности расследования конкретного преступления на определенный момент его проведения» [24, с.428].

Заслуговує на увагу думка Г.А. Матусовського, який вважає, що слідча ситуація розслідування - це уявна динамічна модель, що відображає інформаційно-логічний, тактикопсихологічний, тактико-керівний та організаційний стани, що склались у кримінальній справі, та характеризує сприятливий (чи несприятливий) перебіг процесу розслідування. Він наголошує, що обстановка, яка склалася на тому чи іншому етапі розслідування, представляє собою певний комплекс обставин, які визначаються різноманітними чинниками [25, с.165–169].

Зміст кожної слідчої ситуації відображається через різнопланову інформацію – доказову, орієнтовну або їх поєднання. Тому характер слідчої ситуації визначається саме через інформаційну сутність певного комплексу взаємопов'язаних між собою матеріальних та ідеальних відображень, які причино обумовлені конкретними діями певних осіб, що є учасниками чи очевидцями певної події злочину. Ми можемо стверджувати, що не існує ситуації без відображення і відповідно – без інформації про причини та шляхи її виникнення.

Слідча ситуація характеризується наявністю тих чи інших доказів, різноманітного інформаційного матеріалу, в яких визначаються умови

здійснення процесу розслідування, тобто наявністю так званих об'єктивних обставин, та не залежить від волі чи поведінки учасників процесу розслідування.

Отже, при визначенні поняття слідчої ситуації слід виходити із сутності характеристик предмета, який розглядається. Під слідчою ситуацією слід розглядати стан, який склався в певний момент розслідування, та діяльність, направлену на пізнання події, шляхом збору та аналізу всієї інформації, що є в розпорядженні слідчого чи іншої особи, яка проводить розслідування. І головне, чим можна охарактеризувати даний процес в будьякій стадії його розвитку, – наявність інформації про досліджувану подію та можливості її отримання.

1.2. Слідча ситуація як криміналістична категорія

Конкретна слідча ситуація - це індивідуальне і унікальне явище, через надзвичайну різноманітність умов, які її формують. Однак тут слід виділити сукупність тих факторів, які мають організаційне, методологічне та тактичне значення і можуть бути використані для управління слідчою ситуацією та вирішення правильно визначених слідчих завдань. Однак це вже проблема практичної діяльності, вирішенню якої має сприяти наукова теоретична розробка використання типових слідчих ситуацій.

Ось чому неможливо погодитись із занадто широким тактико-методологічним розумінням слідчої ситуації та включати всілякі зовнішні обставини, включаючи технічні, організаційні, а також суб'єктивні фактори, такі як досвід слідства, професійні та психологічні характеристики слідчого, наслідки неправильних дій учасників слідства, оцінка слідчим ситуації. Звичайно, все це присутнє в реальній ситуації розслідування в конкретній справі і впливає на хід розслідування. Така ситуація є індивідуальною у кожному конкретному випадку, і неможливо повністю висловити наукові рекомендації індивідуально визначеного характеру [26].

Але наука не ставить перед собою такого завдання. Її мета - відобразити найбільш характерні властивості досліджуваної діяльності, стани процесу, проаналізувати, узагальнити їх та відобразити у відповідній науковій концепції, потім можна використовувати як у наукових дослідженнях, так і для застосування наукових принципів на практиці. З іншого боку, було б неправильним звужувати розуміння слідчої ситуації у сукупності інформації, що стосується події. Звичайно, у концепції слідчої ситуації головну роль відіграє її інформаційна основа: співвідношення між наявною та відсутньою інформацією про обставини розслідуваної події, особу злочинця.

Кількісна та якісна характеристика кримінально важливої інформації, яка надходила з різних джерел, що є у розпорядженні слідчого в певний момент слідства, і обумовлює конкретну інформаційну модель стану слідства. Однак завдання, які виникають під час розслідування, визначаються не лише сукупністю відомостей про обставини злочину, а й іншими чинниками: поведінкою та становищем учасників злочину (небажання давати показання, протидія слідству в різні форми тощо), тривалість часу з моменту вчинення злочину, наявність або відсутність свідків, очевидців чи невирішених завдань, поставлених раніше тощо. Виділяючи поняття слідчої ситуації з певними властивостями, необхідно визначити її мету, її функцію. Від цього залежить правильне тлумачення суті цього поняття.

Як зазначає Т. С. Волчецька, термін «ситуація» означає сукупність умов та обставин, що створюють ті чи інші відносини, обстановку, становище. У прикладному аспекті ситуація – це обстановка, що оцінюється суб'єктом для прийняття рішення по її оптимальній трансформації, а у пізнавальному – це стан складових її елементів у конкретно визначений момент часу.

Серед основних, найбільш значущих для криміналістики властивостей слідчих ситуацій вона називає:

- 1) конкретність, тобто їх існування у конкретно визначених просторово-часових межах. Ситуації можуть бути обмежені як невеликим простором і

тривати кілька секунд, так і охоплювати значні території та тривати впродовж тривалого періоду часу;

2) повторюваність, тобто повторення у різних ситуаціях основних, загальних рис. Ця властивість досить важлива, з урахуванням того, що минулі, вже знайомі по досвіду суб'єкта ситуації, фіксуються у його свідомості та впливають на сприйняття ним нової однотипної ситуації;

3) наявність часових та просторових параметрів. Ситуації завжди протікають в обмежених рамках часу, які, в свою чергу, можна поділяти на фази, етапи, епізоди. Ці різнопланові компоненти можна об'єднати у систему;

4) наявність суб'єкта, який може своїми діями змінити, трансформувати наявну ситуацію у якісно нову [27, с. 4].

Дослідження проблеми слідчої ситуації може здійснюватися з позицій загальнокриміналістичних - як доктрина, теорія; тактико-криміналістичних - як багатокомпонентний фактор, що визначає тактику слідчої дії, вибір тактичних прийомів; методологічна та криміналістична - як інформаційна модель, що містить систему інформації про стан слідства, дозволяє оцінити ступінь пізнавальності завдань, що визначаються, визначити напрямок та методи подальшої слідчої діяльності у кримінальній справі в цілому. Вищевикладене дозволяє виділити основні методологічні та криміналістичні властивості та функції слідчої ситуації з урахуванням її аналізу:

1. Конкретна слідча ситуація створюється завдяки наявному в даний час розслідуванню криміналістичної інформації про подію в цілому (її характер, наявні кримінально-відповідні ознаки), її окремі обставини (спосіб та інструмент вчинення злочину, місце і час, інформація про жертву, суб'єкта нападу), про особу злочинця (визначено та затримано, встановлений, але не заарештований і не встановлений, але про нього є деякі деталі; наявна чітка інформація про нього).

2. Оцінюючи слідчу ситуацію, слід враховувати характер джерел інформації (живих людей, трупи, речі, сліди), а також час, що минув з моменту вчинення злочину до моменту повідомлення про злочин.

3. Сукупність наявної інформації повинна призводити до постановки ряду завдань, до змісту слідчих версій та до системи слідчих та оперативно-розшукових дій, що здійснюються у певній послідовності відповідно до розробленої програми розслідування. .

4. Треба мати на увазі, що слідча ситуація є динамічним явищем, а тому потребує постійного аналізу та коригування встановлених версій та завдань, а отже, і програми розслідування.

5. Особливе методологічне значення має виявлення слідчих ситуацій на початку розслідування, коли визначається його загальний напрям, а також після закінчення первинних слідчих дій, коли вся інформація, отримана на попередньому етапі, підсумовується і визначає завдання повного розкриття злочину [26].

В. В. Лисенко зазначає, що дослідження слідчих ситуацій сприяє конкретизації методик розслідування, підвищенню їхньої ролі та наближенню теоретичних досліджень до вимог практичної діяльності [28, с. 76-77].

Здійснивши аналіз поглядів різних науковців, В. О. Шершньова визначила, що початкова слідча ситуація може розглядатися в двох аспектах: 1) теоретичному (як типова стосовно конкретного виду злочину і навіть ширше – як наукова, абстрактна категорія) і 2) практичному (як конкретна життєва ситуація у кримінальному провадженні, що знаходиться у слідчого, характеризує початковий етап розслідування і включає, у першу чергу інформацію про результати попередніх перевірок, невідкладних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів), а її основними елементами є:

– першочергова інформація, отримана в ході перевірки заяв, повідомлень і відразу після відкриття кримінального провадження, про подію, що містить ознаки злочину, і про осіб, причетних до цієї події;

– об'єктивні умови, що характеризують отримання цієї інформації (місце, час, кліматичні умови, використання науковотехнічних засобів тощо);

– сили та засоби, що має в своєму розпорядженні слідчий для подальшої роботи з використання початкової інформації у цих умовах;

– позиція підозрюваного, потерпілого, свідків, а також результати їх протидії встановленню істини на початковому етапі розслідування та потенційна можливість протидії;

– інші фактори, що перешкоджають чи сприяють успішному вирішенню криміналістичних завдань (втрата речових доказів, виявлених під час огляду, явка з повинною тощо) [29].

М. О. Селіванов навіть стверджував, що слідча ситуація впливає на метод розслідування злочину значно більше, ніж криміналістичні характеристики, і її слід враховувати в процесі планування розслідування [12, с. 58]. Інші автори переконані, що слідча ситуація є категорією криміналістичної тактики. Наприклад, В.К. Весельський вважає, що слідча ситуація є одним із понять криміналістичної тактики, і вже в цій якості вона, як і інші криміналістичні тактичні концепції, реалізується в криміналістичній техніці. Він обґрунтовує цей висновок тим, що саме слідча ситуація визначає тактику конкретних слідчих (розшукових) дій [30, с. 195].

Є. С. Хижняк переконаний, що слідча ситуація, як і криміналістична характеристика, є одним з найважливіших інструментів в руках слідчого, що дозволяє досягти максимальної ефективності діяльності з розслідування злочинів, а оволодіння типовими слідчими ситуаціями дозволяє слідчому визначити коло пріоритетних завдань та уникати зайвих витрат часу та зусиль. На основі порівняння типової слідчої ситуації та ситуації під час розслідування конкретного злочину, використовуючи зв'язки між елементами криміналістичної характеристики цієї групи злочинів, слідчий зможе оптимально спланувати процес розслідування та ефективно вирішити проблему виявлення особи, яка вчинила злочин [31, с. 197].

Слідча ситуація має динамічний характер, вона з часом трансформується залежно від характеристики умов, в яких проходить процес розслідування, та сукупності обставин, які входять до складу слідчої ситуації та відображають її характер, формуючись під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів. Тому їх конкретизація стосовно до досудового слідства буде сприяти підвищенню

його ефективності та якості. Слідча ситуація характеризується наявністю тих чи інших доказів, різноманітного інформаційного матеріалу, в яких визначаються умови здійснення процесу розслідування, тобто наявністю так званих об'єктивних обставин, та не залежить від волі чи поведінки учасників процесу розслідування.

Саме виявлення типових ситуацій, їх науковий та криміналістичний аналіз дозволяють сформулювати адекватні тактичні завдання та рекомендувати відповідну програму діяльності з розслідування злочинів певної категорії. В окремих методиках доцільно виділити та проаналізувати типові слідчі ситуації за стадіями розслідування, розрізняючи вихідні ситуації, що склалися на момент відкриття кримінальної справи; проміжні чи наступні - ситуації, які створюються під час та після вирішення початкових завдань розслідування на його подальшій та завершальній стадіях [26].

Є. С. Хижняк переконаний, що слідча ситуація, як і криміналістична характеристика, є одним з найважливіших інструментів в руках слідчого, що дозволяє досягти максимальної ефективності діяльності з розслідування злочинів, а оволодіння типовими слідчими ситуаціями дозволяє слідчому визначити коло пріоритетних завдань та уникати зайвих витрат часу та зусиль. На основі порівняння типової слідчої ситуації та ситуації під час розслідування конкретного злочину, використовуючи зв'язки між елементами криміналістичної характеристики цієї групи злочинів, слідчий зможе оптимально спланувати процес розслідування та ефективно вирішити проблему виявлення особи, яка вчинила злочин [32, с. 197].

Аналіз і оцінка слідчої ситуації мають істотне значення, оскільки дозволяють:

- зорієнтуватися у всьому різноманітті фактів і явищ, які стосуються особи злочинця на даний момент розслідування;
- усвідомити наукові знання (рекомендації криміналістики) щодо типових матеріальних джерел (слідів), у яких відбувається подія злочину;

- опанувати методики та практики пошуку таких джерел, отримати від них належну інформацію, її фіксацію та подальше збереження;
- виконувати практичну роботу з цими джерелами інформації;
- зіставляти отриману інформацію з даними оперативних і криміналістичних обліків;
- висунути відповідні версії про місцезнаходження і сліди, що містять інформацію про властивості особи злочинця;
- визначити найбільш доцільні тактичні прийоми, рекомендації, комбінації зі збирання слідів і встановлення злочинця;
- обрати найбільш ефективні техніко-криміналістичні засоби й методи для цих цілей;
- обрати найбільш ефективні форми використання спеціальних знань і взаємодії з органами дізнання з метою одержання криміналістично значущої інформації про особу злочинця;
- вивести з версій слідства;
- спланувати початковий етап досудового розслідування [33, с.75].

З огляду на зазначене доречною виглядає думка С. С. Чернявського з приводу того, що у даній категорії найбільш значущими є властивості та ознаки процесу розслідування у кримінальних провадженнях щодо злочинів певної категорії [34, с. 405]

Як відзначається, до основних криміналістичних категорій «передусім належать поняття розділів криміналістики - загальна теорія, криміналістична технологія, тактика та методика. Крім них, до основних криміналістичних категорій відносяться поняття техніко-криміналістичного засобу, криміналістичні методи, криміналістичні рекомендації, тактичні поєднання (операції), слідча ситуація, тактичне рішення, спосіб вчинення та приховування злочину, криміналістична характеристика злочину, та інші». Існують також загальнонаукові концепції, які, на думку авторів, мають категоричне значення для криміналістики - тотожність та схожість, причина та наслідок, необхідність

та випадковість, до речі, їх властивості та ознаки, зв'язки та стосунки тощо [35, с. 44.]

Категорії науки виділяють у вузькому та широкому сенсах. У першому значенні мова йде про більш загальні поняття (для даної науки), що є основними категоріями. У другому значенні категорії включають вихід за загальними категоріями. Вся ця категорія та інші поняття складають понятійний апарат цієї науки. Таким чином, криміналістична категорія розглядається як поняття більш загального характеру, яке містить сутнісні ідеї та властивості, що визначають ієрархічну структуру категорій: «основні криміналістичні категорії» та «вивідні категорії криміналістики».

Вивідні категорії є результатом проекції основних категорій на деякі (специфічні) області предмета криміналістичної науки. Не всяке поняття криміналістики можна віднести до основних категорій, однак усяка категорія є основа понять нижчого рівня.

Визначення слідчої ситуації як основної криміналістичної категорії вимагає порівняння ознак, притаманних науковим категоріям загалом, як зв'язків у структурі системи понять науки та відповідних особливостей концепції слідчої ситуації. Вивчаючи генезис формування категорії слідчої ситуації, необхідно враховувати її зв'язки з вивідними стосовно розглянутої категорії поняттями: ситуація прояву слідів злочину; ситуація стадії перевірки інформації про злочин та кримінальне провадження; ситуація на початковій стадії розслідування; ситуації: попередні пред'явленню обвинувачення, пред'явлення обвинувачення, що впливають за пред'явленням обвинувачення; ситуації завершального етапу розслідування.

Важливо також враховувати ієрархічний зв'язок криміналістичної категорії «слідча ситуація» з відповідними категоріями інших наук, зокрема кримінально-правовим циклом, що відображає ситуації, що розвиваються в діяльності людей: життєва ситуація; криміногенний; злочинний; посткримінальний; судовий; постсудова ситуація [36, с. 167.]

Категоріальна сутність слідчої ситуації підтверджується розвитком ідеї ситуативного підходу, криміналістичної ситуалогії. Про глибоке проникнення ситуаційного підходу в науку свідчить висвітлення в роботі криміналістів з різних сторін.

Розгляд слідчої ситуації як категорії передбачає визначення її місця в концептуальній системі криміналістики шляхом уточнення її властивостей та зв'язків з іншими категоріями.

Займаючи своє місце в криміналістичній системі, досліджувана категорія має низку зв'язків з іншими категоріями та поняттями. Як правильно відзначено: «для визначення слідчої ситуації, безумовно, необхідно враховувати місце цієї наукової категорії в системі інших понять, їх взаємозв'язок з ними і насамперед із криміналістичними характеристиками. Це пов'язано із загальною структурою методології розслідування: криміналістичні характеристики - слідчі ситуації - слідчі версії - тактичні операції» [7, с.64].

Особливе значення має вивчення співвідношення категорій слідчих ситуацій та криміналістичних прийомів. З початку 80-х років майже в кожному монографічному дослідженні з питань розслідування злочинів було досліджено взаємозв'язок слідчої ситуації з різними елементами криміналістичної системи.

Серед законів, що входять до предмету криміналістичної техніки, є (у розумінні значущих, повторюваних, досить стійких зв'язків між характером злочинів до певних видів та умовами, за яких розпочинається і проводиться слідство)) закономірності формування слідчих ситуацій та їх вплив на розслідування окремих видів злочинів, що «слідча ситуація як фактор, що визначає специфіку розслідування злочинів певних видів, складається вже в процесі розслідування, однак пов'язана з криміналістичною характеристикою» [37, с. 12].

Ряд авторів визначають поняття типової слідчої ситуації (особливо початкової стадії розслідування) як елемент криміналістичної характеристики злочину [38, с. 94-95]

Д.А. Турчин, вважає, що «слідча ситуація є одномоментною криміналістичною характеристикою злочину на певному етапі його розвитку» [39, с. 75] і висловлює думку про те, що слідча ситуація характеризується як «засіб пізнання». Як елемент системи категорій криміналістики слідча ситуація справді є засобом пізнання, але як реальність вона, як справедливо зазначив Р.С. Белкін, є «об'єктом пізнання» [3, с. 133].

У певному розумінні також пов'язані категорії «слідчої ситуації» та «криміналістична класифікація злочинів та методика їх розслідування». Приєднуючись до поширеного положення про двоскладовий кримінально-правовий та криміналістичний характер класифікації злочинів, слід зазначити вплив ряду наукових положень слідчої ситуації на побудову класифікаційних систем злочинів, що застосовуються у криміналістичній методиці.

О.Н. Колесніченко, досліджуючи проблему слідчої ситуації з точки зору роботи, спеціально присвяченої класифікації злочинів у методиці розслідування, вказав на можливість створення як загальної класифікації злочинів за ситуацією, так і особливо окремих (у межах одного типу злочинів) використовуючи дані, що отримані від слідчих ситуацій [10, с. 14-15].

О.М. Васильєв також запропонував як одну із форм криміналістичної класифікації злочинів розглянути слідчі ситуації та напрями розслідування, спричинені ними в первинному періоді, вважаючи, що слідча ситуація в цей період складається з основних та вихідних даних порушеної справи та першочергових слідчих та оперативно-розшукових дії [40, с. 25-26].

Вищевикладене дає підстави зробити висновок, що слідча ситуація як явище, характерне для процесу розслідування злочинів, за своїм значенням знаходить наукове концептуальне відображення на рівні таких фундаментальних криміналістичних категорій, як «криміналістична методика», «криміналістична характеристика злочинів», «криміналістична класифікація злочинів і методик їх розслідування».

Під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів формуються умови, сукупність яких складає слідчу ситуацію. Об'єктивними факторами є: - наявність та характер відомостей, що мають докази та орієнтуючу інформацію, які доступні слідчому. Це залежить від механізму досліджуваної події та умов появи її слідів у навколишньому середовищі; - наявність та стабільність існування невикористаних джерел доказів та надійних каналів для отримання орієнтуючої інформації; - інтенсивність процесів зникнення доказів та сила факторів, що впливають на ці процеси; - наявність на даний момент у розпорядженні слідчого, органу дізнання необхідних сил, засобів, часу та можливості їх оптимального використання; - поточна кримінально-правова оцінка розслідуваної події.

Суб'єктивними чинниками, що впливають на формування слідчої ситуації є:

- психологічний стан осіб, які фігурують у розслідуваній кримінальній справі;
- психологічний стан слідчого, рівень його знань і вмінь, практичний досвід, здатність приймати і реалізовувати рішення в екстремальних умовах;
- протидія встановленню істини з боку злочинця та його зв'язків, а іноді потерпілого і свідків;
- сприятливий (безконфліктний) перебіг розслідування;
- зусилля слідчого, спрямовані на зміну слідчої ситуації в бажану сторону;
- наслідки помилкових дій слідчого, оперативного працівника, експерта, понятих;
- наслідки розголошення даних досудового розслідування;
- непередбачені дії потерпілого або осіб, не причетних до розслідуваної події. Поєднання і результати впливу перерахованих чинників зумовлюють індивідуальність слідчої ситуації в момент розслідування, її зміст, тобто конкретну сукупність умов, у яких доводиться або доведеться діяти слідчому. І. Ф. Герасимов вдало називає їх компонентами слідчої ситуації [41, с. 171].

Слідча ситуація є одним із понять криміналістичної тактики, і вже в цій якості вона, як і інші криміналістичні тактичні концепції, реалізується в

криміналістичній методиці. Цей висновок ґрунтується на наступних міркуваннях.

Саме слідча ситуація визначає тактику конкретних слідчих дій.

Її оцінка реалізована саме в тактичному рішенні, яке отримує своє зовнішнє вираження в плануванні розслідування. Ідея складових слідчої ситуації, факторів, що впливають на її формування, не пов'язані з видами чи видами злочинів і мають загальне для всіх їх значення, що характерно для тактичних категорій.

Як зазначив Л.Я. Драпкин, розкриваючи та розслідуючи злочини, впливаючи на реальні об'єкти, здійснюючи практичні дії з різними носіями фактичних даних, взаємодіючи з оперативниками, експертами та спеціалістами, слідчий, однак, безпосередньо керується отриманими доказами, іншими відомостями та інформаційними моделями, створеними на їх основі реального становища. Слідчий насправді діє в реальній ситуації, але не дає жодних підстав називати цю ситуацію слідчою ситуацією. Перш ніж діяти, йому потрібно зібрати, перевірити та оцінити на основі доказів та іншу інформацію, створити адекватну (в тій чи іншій мірі) модель. Ось чому в психології, педагогіці, теорії прийняття рішень і вивченні операцій, теорії ігор та багатьох інших наукових дисциплін вважається, що під ситуацією, яку необхідно дозволити людині, слід розуміти не зовнішню ситуацію, а ситуацію для суб'єкта.

Слід зазначити, що як видатний криміналіст Р.С. Белкін у своїх останніх роботах фактично (хоча і із застереженнями) відмовився від своєї помилкової позиції, зробивши висновок, що «хоча слідча ситуація є реальними умовами, в яких зараз ведеться розслідування..., але слідчий може судити про це лише за його інформаційною моделлю, тобто за інформацією, яка є в його розпорядженні.. ».

Р.С.Белкін зробив подібний висновок в іншій роботі, підкресливши, що «знання слідчої ситуації як об'єктивної реальності полягає у побудові інформаційної моделі, що відображає результати цих знань». В іншій роботі Р.С.Белкін вказує, що слідча ситуація: «це існуюча в даний момент ... реальність, в якій діє слідчий ... але він може судити про цю реальність за інформацією про

неї, з тієї інформаційної моделі, яка відображає її». Таким чином, непотрібна дискусія, відволікає криміналістів з глибокого та всебічного вивчення складних проблем криміналістичних та слідчих ситуацій можна вважати закінченим.

Найважливішою характеристикою слідчих ситуацій є їх відповідність реальним ситуаціям слідства, правильне відображення в мисленні реальної ситуації у кримінальних справах. Відповідність інформаційних моделей оригіналу є найважливішим аспектом практичної діяльності. Однак складність та неоднозначність інформаційних процесів розслідування, отримання суперечливої та неправдивої інформації дозволяють сформулювати слідчі ситуації як достовірної, так і ймовірної типу. Якщо виникають ситуації другого типу, слідчий може прийняти помилкове рішення. Тому на початку розслідування, з браком інформації, адекватне відображення лише таких основних властивостей реального процесу розслідування, як проблематичність, конфліктність, тактичний ризик, організаційний розлад або, навпаки, встановлення, що зазначені вище ознаки відсутні, і склалася проста ситуація, може бути прийнятною. Лише після правильного визначення відповідної різноманітності слідчої ситуації ми можемо перейти до більш детального вивчення, розробки та впровадження оптимальних рішень [42].

Поняття «слідчої ситуації» має свою історію виникнення та розвитку. Її можна назвати категорією, найбільш вивченою в криміналістиці з теоретичної та практичної сторін. Однак серед науковців ще існує низка дискусій з цього приводу. Перше дискусійне питання стосується того, до якого розділу науки криміналістики вона належить. Деякі вважають, що доктрина слідчих ситуацій тісно пов'язана з вивченням проблем криміналістичної методики та розглядають її як конструктивний елемент приватних методик розслідування.

Так, І. Ф. Герасимов відстоював тезу про те, що розробка методів розслідування з урахуванням різних слідчих ситуацій робить їх більш конкретними та підвищує ефективність рекомендацій [43, с. 14].

М. О. Селіванов вказував, що слідча ситуація впливає на методику розслідування злочину набагато більше, ніж криміналістична характеристика, і це слід враховувати в процесі планування розслідування [12, с. 58].

Є. С. Хижняк вважає, що слідча ситуація, як і криміналістична характеристика, є одним з найважливіших інструментів в руках слідчого, що дозволяє досягти максимальної ефективності діяльності з розслідування злочинів, а оволодіння типовими слідчими ситуаціями дозволяє слідчому визначити коло пріоритетних завдань та уникати зайвих витрат часу та зусиль. На основі порівняння типової слідчої ситуації та ситуації, що сталася під час розслідування конкретного злочину, використовуючи зв'язки між елементами криміналістичної характеристики цієї групи злочинів, слідчий зможе ефективно та ефективно спланувати слідчий процес, вирішити проблему виявлення особи, яка вчинила злочин [32, с. 197].

Інші вчені переконані, що ситуація слідства - це категорія криміналістичної тактики. Наприклад, В.К. Весельський вважає, що слідча ситуація є одним із понять криміналістичної тактики і вже в цій якості, як і інші криміналістичні тактичні концепції, реалізується в криміналістичній методиці. Він обґрунтовує цей висновок тим, що саме слідча ситуація визначає тактику конкретних слідчих дій [30, с. 195].

Не вдаючись до подальшої дискусії з цього приводу, слідчу ситуацію варто вважати категорією, яка відноситься як до криміналістичної тактики, так і до криміналістичної методики. Однак першочергове значення тут має саме криміналістична методика, оскільки та чи інша слідча ситуація виникає з початком досудового розслідування, а слідчі (розшукові) дії є лише засобом розслідування конкретного злочину

Отже, серед основних, найбільш значущих для криміналістики властивостей слідчих ситуацій є: конкретність, тобто їх існування у конкретно визначених просторово-часових межах, повторюваність, тобто повторення у різних ситуаціях основних, загальних рис, наявність часових та просторових параметрів, наявність суб'єкта, який може своїми діями змінити,

трансформувати наявну ситуацію у якісно нову. Визначення слідчої ситуації як основної криміналістичної категорії вимагає зіставлення ознак, властивих науковим категоріям взагалі, як вищим ланкам структури системи понять науки, і відповідних ознак поняття самої слідчої ситуації.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ВИДІВ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ

2.1. Підстави класифікації слідчих ситуацій

Класифікація - один із фундаментальних процесів у науці. Факти та явища повинні бути впорядковані до того, як стане можливим зрозуміти та розробити загальні принципи, що пояснюють їх появу та порядок. З цієї точки зору класифікація - це інтелектуальна діяльність високого рівня, необхідна для розуміння природи різних предметів, явищ, процесів. Класифікація - це впорядкування об'єктів за їх схожістю, а об'єктом можна назвати все, включаючи процеси та дії (все, що можна описати, використовуючи властивості визначників) [44, с. 7]. Тому широке використання класифікації в науці закономірно, оскільки класифікаційні процедури, що використовуються для формування класів таких об'єктів, оцінюють та класифікують (кількісно та якісно) особливості об'єктів.

Класифікація (лат. *classis* – розряд і *facere* – робити) – особливий випадок застосування логічної операції розподілу обсягу поняття, що являє собою деяку сукупність розподілів [45, с. 200].

У сучасних англійських словниках можна натрапити на таке визначення класифікації: класифікація (*classification*) це: 1) акт або результат класифікування (*The act or result of classifying*); 2) категорія або клас (*A category or class*) [46].

Відповідно класифікування (*classify*) пояснюється як упорядкування або організація відповідно класу або категорії (*To arrange or organize according to class or category.*) [46].

Сучасний рівень розвитку криміналістики, зокрема, дослідження слідчих ситуацій, характеризується тенденцією до виділення різноманітних внутрішніх властивостей об'єкта, що відповідно приводить до розширення класифікаційних

критеріїв. При цьому різні елементи класифікаційних систем переплітаються, взаємодіють, утворюють складні структури (кластери).

Відповідно до принципів криміналістичної систематики [3, с. 379-402], запропонованої Р.С. Белкіним, усі класифікаційні операції повинні підпадати під такі окремі криміналістичні класифікації:

- 1) класифікації осіб;
- 2) класифікації предметів;
- 3) класифікації властивостей і ознак;
- 4) класифікації дій і процесів;
- 5) логіко-криміналістичні класифікації.

Класифікації слідчих ситуацій, повинні підпадати, перш за все, під ознаками групи логічних і криміналістичних класифікацій, оперувати логічними категоріями. Це пов'язано з тим, що слідча ситуація поєднує: 1) висновок слідчого про наявність та характер певної ситуації (її оцінка), 2) рішення слідчого подолати ситуаційні труднощі, що виникли. Це дає підстави побудувати класифікацію на основі різновидів умовиводів про властивості слідчої ситуації, що характерно для логічної та криміналістичної класифікації.

Однією з особливостей класифікації слідчих ситуацій є те, що в цій процедурі необхідно враховувати її кінцеву мету - створити не тільки теоретичну модель класифікації, а й забезпечити можливість її практичного застосування у вигляді система типових слідчих ситуацій.

Таким чином, класифікацію слідчих ситуацій слід розглядати і як процедуру, і як кінцевий результат віднесення їх до певної сукупності (класу, групи, типу) ситуацій, подібних за відповідними характеристиками з подальшим їх типізацією щодо особливостей злочину методи дослідження.

Аналіз літератури [3, с. 379-402], присвяченої проблемам класифікації, дозволяє представити систему операцій, необхідних для класифікації слідчих ситуацій:

- 1) визначення об'єктів, що підлягають класифікації;
- 2) вибір класифікаційних основ;

3) вибір класифікаційного алгоритму;

4) процес класифікації:

застосування обраного класифікаційного алгоритму до обраного для класифікації об'єкта (угруповання класифікуємих об'єктів і інші операції упорядкування об'єктів);

визначення ідеального об'єкта, типового для даної групи;

визначення співвідношення ідеального типового з реально існуючими в рамках даної групи об'єктами (визначення групи об'єктів, найбільш подібних з ідеальним типовим).

Група об'єктів, що сформувалася навколо типового, може скласти основу нового класу, створюваного в процесі класифікації.

Визначення того, що є суттєвим, відокремлення більш значущого від менш значущого є одним із найскладніших завдань класифікації. Її вирішення залежить не лише від наявності певних властивостей та зв'язків досліджуваного об'єкта, але й від спільної мети та конкретних завдань, які стоять перед дослідником.

У криміналістичній літературі загальна класифікація слідчих ситуацій, як правило, проводиться без достатнього висвітлення класифікаційних особливостей у слідчій тактиці та криміналістичній методиці. Деякі роботи з криміналістичної тактики стосуються класифікації слідчих ситуацій. Що стосується криміналістичної методики, то конкретно проблема класифікації та типізації слідчих ситуацій не досліджена.

Основним критерієм загальної класифікації слідчих ситуацій Л.Я. Драпкін вважає їх складність, тому він поділяє слідчі ситуації на прості та складні, зазначаючи, що «залежно від кількості, характеру та змісту формуючих факторів, всі складні слідчі ситуації можна диференціювати на п'ять класифікаційних груп: проблемні, конфліктні, тактичні ризики, організаційний розлад та комбіновані (змішані) ситуації» [11, с. 9].

Р.С. Белкін, аналізуючи різні класифікаційні системи слідчих ситуацій, дійшов висновку, що «їх поділ на звичайні та особливі є виправданим;

початковий, проміжний та заключний; безконфліктні та конфліктні (з подальшим їх поділом). Зрештою, все це є окремими класифікаціями, оскільки вони базуються на якійсь одній ознаці ситуації. За словами зазначеного автора, основою для загальної класифікації слідчих ситуацій повинна бути її якісна (про можливість досягнення цілей розслідування) характеристика. З цієї точки зору всі слідчі ситуації поділяються на сприятливі та несприятливі для розслідування [3, с. 143-144].

Як правильно, використання поняття «слідча ситуація» при розробці методів розслідування певних видів злочинів, а також у практичній діяльності передбачає наявність певних умов, однією з яких, і це абсолютно необхідно, є критерій відмежування однієї ситуації від іншої, незважаючи на те, що індивідуальний злочин породжує індивідуальність слідчої ситуації її розслідування [7, с. 64].

Очевидно, що в класифікації слідчих ситуацій у криміналістичній методиці важливу роль відіграє вид розслідуваного злочину, особливості його криміналістичних характеристик, які враховуються під час розслідування, та етапи розслідування.

Насправді мова йде про класифікацію слідчих ситуацій, що виникають під час провадження окремих слідчих дій, криміналістичних операцій, спрямованих на вирішення слідчих завдань на певних етапах і в усьому розслідуванні, тобто реалізацію тактичних і стратегічних цілей у кримінальній справі.

У цьому сенсі загальним критерієм класифікації слідчих ситуацій на всіх рівнях розслідування злочинів можна виділити положення, які характеризуються сприятливим чи несприятливим станом та ситуацією розслідування, що формується під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів (умов). Ці критерії оцінювання є досить загальними і потребують конкретизації, що здійснюється відповідно до ступеня складності слідчої ситуації: неускладнена (проста), ускладнена, складна.

Зрозуміло, що і ступінь сприятливості ситуації, і ступінь її складності визначаються на рівні суб'єктивної оцінки, однак загалом у межах зазначеної

градації ситуацію можна оцінити однаково (або близьку до цієї) за допомогою великої групи людей. Уточнення тут можуть бути, враховуючи, що складна ситуація, коли існуюча інформаційна невизначеність вимагає побудови декількох імовірнісних моделей. Якщо інформації про ситуацію достатньо для побудови її унікальної моделі, то ця ситуація проста [47, с. 43].

Наступним важливим критерієм для розмежування елементів класифікаційної системи є ступінь ймовірності вирішення слідчих ситуацій: розв'язувані, труднорозв'язувані і нерозв'язувані, незважаючи на те, що коефіцієнт складності визначається ступенем втручання, що впливає на стан та ситуацію слідство.

У доктрині слідчої ситуації це питання висвітлюється неоднозначно. Л.Я. Драпкін розділяє складні ситуації на проблемні та конфліктні, маючи на увазі перші суперечності між знаннями та незнанням, специфічні стосунки між відомим та невідомим у справі [47, с. 43].

Розподіл слідчих ситуацій на основі конфлікту, на думку криміналістів та судових психологів, хоча і запозичений у психології, однак має важливе значення для криміналістичної класифікації [3, с. 142].

Слід зазначити, що в публікаціях є суттєві відмінності в оцінці цих критеріїв. Поряд з критикою Р.С. Белкіна займає позиції Л.Я. Драпкіна, Т.С. Волчецька, наприклад, визначає проблемну ситуацію в зовсім іншій площині, розуміючи нею взаємодію суб'єкта та його оточення, а також психологічний стан людини, пізнавального [3, с. 142], а далі позначає таку ситуацію як ситуацію когнітивного типу (проблемну) [8, с. 215].

Що до складу елементів класифікаційної системи, слід враховувати, що: 1) «стан розслідування» містить такі компоненти, як ступінь достатності (наприклад, дефіцит, характеризуваний як проблема) нормативні документи, докази та інформація; 2) «ситуація слідства» в основному характеризує ступінь конфліктності. Такий елемент класифікації як «нерозв'язуваність слідчої ситуації» може розглядатися в рамках певної слідчої дії, стадії розслідування, провадження в цілому у справі характеризується призупиненням розслідування,

і коли слідчий оцінює ситуація як безперспективна - припинення кримінальної справи (рішення слідчого про закриття справи може бути скасовано, а слідство - отримати перспективу).

У класифікаціях слідчих ситуацій значне місце відводиться компонентам, що характеризують елемент конфлікту.

У зв'язку з цим необхідно розрізняти такі компоненти складних слідчих ситуацій, які наділені так званими «внутрішніми», «зовнішніми», «сторонніми» конфліктами:

1) конфліктна ситуація між особами, які беруть участь у розслідуванні: між особою, яка веде розслідування, та вищими органами розслідування (начальником слідчого управління), або з представниками інших органів слідства (слідчих інших органів попереднього розслідування, органів дізнання), контролюючі та інші органи, що здійснюють розслідування, (експертні установи, аудитори, органи, що ведуть судово-медичну документацію тощо); між членами слідчо-оперативної групи, через недоліки в плануванні, неправильний розподіл обов'язків або їх невиконання пов'язаний з суб'єктивними психологічними характеристиками (труднощі спілкування тощо - внутрішній конфлікт) [48].

2) ситуація конфлікту між особою, яка веде слідство, та іншими учасниками кримінального процесу: між слідчим та обвинуваченим, підозрюваним, захисником, потерпілим, цивільним позивачем або представниками потерпілого, цивільним позивачем або цивільним відповідачем (зовнішній конфлікт)

3) конфліктна ситуація між учасниками кримінального процесу: потерпілим та обвинуваченим, між обвинуваченим (підозрюваним), жертвою та свідком тощо.

Особливе місце в системі ситуацій займає виникнення складності через дефіцит, спотворення інформації про обставини справи (так звані проблемні ситуації). Існують такі суперечності: матеріали, зібрані у справі, суперечать внутрішньому переконанню слідчого у події злочину; виникають труднощі при проведенні ряду слідчих дій, наприклад, при дослідженні місця інциденту

встановлюється факт активного приховування слідів злочину або відбуваються незворотні зміни під впливом природних факторів, стають неможливими докази (наприклад, важка хвороба свідка) про складність допиту певних категорій громадян: неповнолітніх, осіб, які мають фізичні аномалії (тяжкохворих тощо) осіб, наділених різними формами законного імунітету (дипломатичний, депутатський імунітет, права, надані відповідно до частини 1 статті 63 Конституції України) тощо.

Конфлікт може проявлятися у дії чи бездіяльності, створює перешкоди для досягнення певної мети, якщо між слідчим та суб'єктами кримінального процесу існують суперечності. Конфліктна слідча ситуація характеризується розташуванням протиборчих сил та сутністю потенційного (або реального) конфлікту, сторони можуть усвідомлювати це, переходити до дій, посилювати конфлікт, діяти для запобігання його розвитку.

У конфліктній ситуації виявляються причини конфлікту, усунення яких може призвести до вирішення конфліктної ситуації, до її переходу до ситуації з нижчим рівнем конфлікту або до безконфліктної ситуації.

Під час розслідування складних (групових, багатоепізодних тощо) злочинів найскладніше розкрити слідчі ситуації, які потребують ідентифікації організаторів та інших активних співучасників. Залишаючись недоступними, вони активно виступають проти процесу розслідування, що, у свою чергу, ускладнює вирішення ряду конфліктних слідчих ситуацій.

Найбільш поширені конфліктні ситуації, створені методом протидії слідству, включають: залякування, хабарництво; загроза насильства та насильство щодо жертв, свідків, членів їх сімей; вплив на розслідування через засоби масової інформації; незаконні дії захисників обвинувачених, підозрюваних; спроби впливати на слідство та суд.

Складні ситуації виникають також між слідчим та владою, що забезпечують налагодження відносин з правоохоронними органами відповідних регіонів. Такі ситуації особливо часто виникають при розслідуванні багатоепізодних, складних економічних злочинів, пов'язаних з легалізацією

доходів, одержаних злочинним шляхом, економічним шахрайством, зовнішньоекономічною злочинною діяльністю, і зазвичай викликані необхідністю отримання інформації та проведення різних слідчих дій в іноземній країні. Порядок проведення таких дій обговорюється в рамках міжнародних угод про правову допомогу та правовідносини у цивільних та кримінальних справах, регулюючи порядок обміну інформацією, проведення процесуальних дій тощо [49, с. 89].

Найбільш загальним критерієм класифікації слідчих ситуацій при розслідуванні злочинів можна визначити ступінь складності слідчої ситуації - неускладнені (прості), ускладнені та складні.

Іншим критерієм розмежування елементів класифікаційної системи є ступінь розв'язання слідчих ситуацій - вирішуваних, складних та нерозв'язних; коефіцієнт складності визначається ступенем втручання, що впливає на стан і ситуацію розслідування [22 с. 12-13].

Отже, класифікацію слідчих ситуацій слід розглядати і як процедуру, і як кінцевий результат віднесення її до певної сукупності (класу, групи, типу) ситуацій, подібних за відповідними ознаками з подальшою їх типізацією щодо особливостей методик розслідування злочинів. Однією з особливостей класифікації слідчих ситуацій є те, що в цій процедурі необхідно враховувати її кінцеву мету - створити не тільки теоретичну модель класифікації, а й забезпечити можливість її практичного застосування у вигляді системи типових слідчих ситуацій вони повинні потрапляти, перш за все, під знаки групи логічних і криміналістичних класифікацій, що оперують логічними категоріями.

2.2. Особливості класифікації слідчих ситуацій в методиці розслідування злочинів

У літературі запропоновано декілька класифікацій слідчих ситуацій, основою яких, у більшості випадків, є характеристика лише однієї зі складових ситуації. Ці класифікації найбільш повно описав Л.Я. Драпкін, який розділив

слідчі ситуації на прості та складні. Останній, у свою чергу, він поділив на вихідні, проміжні та завершальні [47, с. 43].

На думку Л.Я. Драпкіна, слідча ситуація є складною, коли наявна інформаційна невизначеність вимагає побудови декількох імовірнісних моделей. Якщо інформації про ситуацію буде достатньо для побудови її унікальної моделі, то ця ситуація буде простою. В основі поділу лежить характеристика одного з компонентів інформаційного характеру - усвідомленості слідчого.

Запозичений криміналістикою в психології, поділ слідчих ситуацій на конфліктні та безконфліктні ґрунтується на характеристиці одного з психологічних компонентів слідчої ситуації: суперництва та протистояння сторін, цілі та інтереси яких не співпадають у слідстві злочину. «Конфліктна ситуація, - писав А. Г. Ратінов у 1967 р., - характеризується повним або частковим збігом інтересів учасників взаємодії, відсутністю суперечностей у цілях, заради яких спрямовуються їх зусилля на цьому етапі слідство. Ситуації конфліктів різної тривалості та тяжкості виникають тоді, коли між учасниками процесу виникають відносини суперництва та опозиції» [50, с. 157].

Практичне значення цієї класифікації полягає в тому, що слід мати на увазі важливий, часто визначальний для всієї ситуації характер психологічної складової. У цій класифікації є ще дві ланки: розподіл ситуацій на типові та специфічні, на вихідні, проміжні та завершальні. Обидва поділи, на нашу думку, заслуговують на увагу і використання. Як правильно зазначається у роботах Р. С. Белкіна, типізація слідчих ситуацій необхідна для побудови окремих криміналістичних методик. Виявлення специфіки ситуації необхідно для правильного застосування таких прийомів та вирішення тактичних питань слідства.

Але ситуація специфічна як абсолютно, так і відносно в різні моменти її існування. Л. Я. Драпкін справедливо підкреслює, що «слідчі ситуації, незалежно від їх класифікаційної групи, - це динамічні системи, які змінюють їх зміст, структуру та форму внаслідок різних зовнішніх та внутрішніх факторів» [47, с. 42]. І. М. Лузгін висловив ту саму думку: «Для будь-якої ситуації, включаючи

слідчу, характерні тимчасові епізодичні зв'язки між предметами та явищами матеріального світу. Піддаючись діалектиці явищ, ситуації можуть змінюватися, переплітатися, зникати і з'являтися знову під впливом якоїсь сукупності факторів, зокрема поведінки людини» [51, с. 64].

Саме динамізм слідчих ситуацій дає підстави розрізняти серед них вихідні (з точки зору процесу розслідування), проміжні та кінцеві. Виходячи з вищесказаного, серед запропонованих класифікацій слідчих ситуацій обґрунтований їх поділ на типові та конкретні; початкові, проміжні та кінцеві; безконфліктні й конфліктні (з подальшим їх відокремленням). В результаті все це є окремими класифікаціями, оскільки вони засновані на якійсь одній ознаці ситуації.

Основою для загальної класифікації слідчих ситуацій є її якісна характеристика можливості досягнення цілей розслідування. Тому ми поділяємо всі слідчі ситуації на сприятливі та несприятливі для розслідування та вважаємо, що досягнення слідчим будь-якої із намічених цілей має починатися з оцінки існуючої слідчої ситуації та, якщо необхідно, із прийняття заходів щодо зміни це у вигідному напрямку. Найефективнішим засобом такого впливу на слідчу ситуацію є тактичне поєднання, яке потребує окремого дослідження.

Поняття і класифікації слідчих ситуацій докладно досліджені в роботах В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, О. В. Васильєва, Т. С. Волчецької, І. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкіна, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, М. О. Селіванова.

В. Г. Коломацький розглядав такі типи слідчих ситуацій: конкретні, типові та специфічні; прості і складні; конфліктні і безконфліктні; сприятливі і несприятливі. Недоліком цієї класифікації є те, що автор чітко не вказує критерій поділу слідчих ситуацій, а перевагою є детальне визначення видів слідчих ситуацій.

На думку В. Г. Коломацького, типова слідча ситуація є результатом узагальнення конкретних слідчих ситуацій; слідчі ситуації прості - це ситуації, коли один злочин чи епізод вчиняє одна людина; складні слідчі ситуації - коли злочин є багатоепізодним або вчинений групою осіб; специфічні (нетипові)

слідчі ситуації - це ситуації, які суттєво відрізняються від узагальнених. Конфліктні слідчі ситуації - це ситуації, коли обвинувачений відмовляється визнати свою провину; безконфліктні слідчі ситуації - ситуації, коли обвинувачений визнає свою вину; сприятливі слідчі ситуації - це ситуації, які сприяють вирішенню проблеми розкриття та розслідування злочину; несприятливі слідчі ситуації - ситуації, коли суб'єктивні та об'єктивні умови перешкоджають розслідуванню [13, с. 337-345].

Р. С. Белкін розрізняє слідчі ситуації так: залежно від специфіки - типову та специфічну; залежно від часу виникнення в процесі розслідування - початкового, проміжного та остаточного; залежно від критерію відносин між учасниками - конфліктних та безконфліктних; залежно від можливості досягнення мети розслідування - сприятливої та несприятливої. В якості основи своєї класифікації він називає якісний опис можливості досягнення мети розслідування [52, с. 4].

Л. Д. Самигін та М. П. Яблоков стверджують, що всі слідчі ситуації можна відповідним чином класифікувати: за остаточним моментом - до початкового, наступного та остаточного; за характером передбачуваного моменту - етапні і проміжні; за ступенем узагальнення - типові та специфічні, які, у свою чергу, поділяються на типові та нетипові; за ступенем психологічної напруги - конфліктні та безконфліктні; за змістом - з високим рівнем невизначеності вихідних даних (складний або тупиковий) та низьким рівнем невизначеності (простий) [53, с. 31].

На думку А.Я. Баєва, слідчі ситуації слід класифікувати залежно від ступеня складності - на прості та складні; залежно від протидії слідству - до конфлікту та безконфліктності; залежно від ступеня загальності - на стандартні та спеціальні; залежно від обсягу та характеру наявної у слідстві інформації - 1) слідчі ситуації, за яких інформація про злочинця повністю або частково відсутня; 2) слідчі ситуації, в яких розслідується достатня кількість інформації про подію; 3) слідчі ситуації, в яких неповна інформація як про злочинця, так і про особу, яка вчинила злочин [54, с. 25].

Ситуації, що виникають під час розслідування, є слідчими - така думка М.В. Салтевського. Він визначає пошукові, розшукові та організаційні слідчі ситуації; за ступенем інтересів та цілей слідчого та учасників процесу він поділяє їх на конфліктні та безконфліктні; за ступенем їх вирішення - на прості і складні; за послідовністю утворення - на початкові, проміжні та кінцеві [55, с. 303].

Л. Я. Драпкін відзначає, що типові слідчі ситуації є результатом ситуаційного узагальнення певної категорії кримінальних справ і побудови типових моделей, які охоплюють суттєві ознаки, загальні для визначеної кваліфікаційної групи конкретних ситуацій [56, с. 52].

Усі складні ситуації залежно від кількості, характеру і змісту формуючих негативних факторів Л. Я. Драпкін диференціює на п'ять кваліфікаційних груп: проблемні; конфліктні; тактичного ризику; організаційно-невпорядковані; комбіновані [56, с. 46–51].

В.К. Гавло вказує, що можливо існують такі види слідчих ситуацій: початкові (які розвиваються при порушенні кримінальної справи і характеризуються відсутністю достатньої кількості даних у отриманих заявах, які вказують на ознаки злочину та потребують попередньої перевірки), перевірочні (формується після перших та наступних слідчих дій, і ситуація є характерною розслідуванню справи на основі встановлених доказів); окремі (тактичні) - формується на основі доказів, що характеризують ситуацію слідства лише при проведенні окремої слідчої дії чи епізоду слідства чи тактичних операцій [57, с. 41].

Цікавим та новим є підхід до класифікації слідчих ситуацій у працях Г. А. Матусовського, який розробив класифікацію на підставі проблеми конфліктності. На його думку, така класифікація слідчих ситуацій повинна охопити два типових види:

1) між особою, яка проводить розслідування, та обвинуваченим, підозрюваним або іншими суб'єктами кримінального процесу (зовнішня конфліктність) та 2) між особою, яка проводить розслідування, та іншими

правоохоронними й контролюючими органами в системі їх взаємодії (внутрішня конфліктність).

Цінним у поданій класифікації є те, що Г. А. Матусовський виходить за рамки розгляду слідчих ситуацій у межах досудового слідства, охоплюючи і стадію судового розгляду, і стадію виконання судових рішень.

Вивчаючи класифікацію слідчих ситуацій, М. А. Бурнашев чітко сформулював підстави для поділу слідчих ситуацій, які він розробив, і запропонував таку класифікацію: за обсягом функціонування він розрізняє глобальні (загальні та типові) та локальні (конкретні, конкретні, нетипові) слідчі ситуації; у сфері функціонування - слідчої, судової, експертної, оперативно-розшукової; відповідно до процесу ситуаційного розвитку - стратегічного, тактичного, організаційного тощо; для стадій розслідування - попередня перевірка, початкова стадія розслідування, наступна стадія розслідування, наступні етапи розслідування; за тактичними характеристиками - конфліктні та безконфліктні; за алгоритмічною орієнтацією - ситуації, що передбачають жорсткі алгоритмічні дії, ситуації, що передбачають гнучкі, різноманітні дії; за ступенем достовірності відображення стану слідства - адекватним та неадекватним; за характеристиками інформаційної основи ситуації - проблемною та простою; за часом роботи - довгостроковий, швидкоплинний; за прогностичним ознакою - очікування, несподівані (непередбачувані), за ступенем безперервного функціонування - постійні, тимчасові; за динамічною характеристикою - пульсуючий, згладжений; у галузі ситуаційного забезпечення - технічного та криміналістичного, методичного та криміналістичного [58, с. 21-22].

Досліджуючи питання класифікації слідчих ситуацій, Н. А. Бурнашев чітко сформулював підстави розробленого ним поділу слідчих ситуацій та запропонував таку класифікацію: за обсягом функціонування він виділяє глобальні (загальні та типові) і локальні (конкретні, специфічні, атипові) слідчі ситуації; за сферою функціонування – слідчі, судові, експертні, оперативно-розшукові; відповідно до процесу ситуаційного розвитку – стратегічні, тактичні,

організаційні тощо; за етапи розслідування – дослідчої перевірки, початкового етапу розслідування, наступного етапу розслідування, наступних етапів розслідування; за тактичною характеристикою – конфліктні та безконфліктні; за алгоритмізаційною орієнтацією – ситуації, що припускають жорсткі алгоритмізаційні дії, ситуації, що припускають гнучкі, різноманітні дії; за ступенем достовірності відображення стану розслідування – адекватні та неадекватні; за характеристикою інформаційної основи ситуації – проблемні та прості; за часом функціонування – довготривалі, швидкоплинні; за прогностичною ознакою – очікувані, неочікувані (непередбачувані); за ступенем безперервного функціонування – перманентні, тимчасові; за динамічною характеристикою – пульсуючі, згладжені; за сферою ситуативного забезпечення – техніко-криміналістичні, методико-криміналістичні [58, с. 21–22].

С. В. Веліканов присвятив свої дослідження класифікації та типізації слідчих ситуацій, що виводить їх з іншого погляду. Автор вказує, що однією з особливостей класифікації слідчих ситуацій є те, що в цій процедурі необхідно враховувати її кінцеву мету: не лише створити теоретичну модель класифікації, а й забезпечити можливість її практичного використання в формі системи типових слідчих ситуацій. Він пропонує класифікацію слідчих ситуацій розглядати і як процедуру, і як кінцевий результат віднесення їх до певного набору ситуацій, подібних за відповідними ознаками, з подальшою їх типізацією щодо особливостей прийомів розслідування злочинів [22, с. 12].

Вчений наводить загальну класифікацію слідчих ситуацій, пов'язаних з окремими етапами розслідування, прийняттям процесуальних і криміналістичних рішень:

- 1) ситуації попередньої перевірки повідомлень і заяв про злочини;
- 2) ситуації при вирішенні питання щодо порушення кримінальної справи;
- 3) ситуації висування й перевірки слідчих версій і планування розслідування;

4) ситуації підготовки та провадження слідчих і організаційних дій (збирання, дослідження, оцінювання і використання доказів);

5) ситуації забезпечення слідчим взаємодії при розслідуванні злочинів з органом дізнання, наглядовими й контролюючими органами;

6) ситуації пошукової діяльності слідчого;

7) ситуація призупинення кримінальної справи (за нерозкритим злочином);

8) ситуація поновлення припиненої кримінальної справи;

9) ситуації складання обвинувального висновку (аналіз матеріалів кримінальної справи);

10) ситуації, пов'язані з припиненням кримінальної справи [22, с. 12–13].

Основним критерієм класифікації слідчих ситуацій є інформаційний критерій. Автор також поділяє слідчі ситуації на п'ять блоків: перший – криміногенна ситуація, в якій учиняється злочин; кримінальна ситуація, викликана вчиненням злочину; другий – ситуація прояву ознак (слідів) злочину; пошукова ситуація виявлення ознак злочину; наслідки злочину – слідова ситуація; третій – слідчі ситуації початкового, наступних (проміжних) та завершального етапу розслідування; відповідно до етапів слідча ситуація проведення перевірочних дій, прийняття рішення про порушення кримінальної справи; слідчі ситуації проведення початкових слідчих дій; слідчі ситуації, пов'язані з призупиненням досудового слідства і його відновленням; четвертий – ситуації судового розгляду (судові ситуації); п'ятий – післясудові ситуації виконання судових рішень [25, с. 168–169].

Отже, існують різноманітні види слідчих ситуацій, такі як конкретні, типові та специфічні; прості та складні; конфліктні та безконфліктні; сприятливі та несприятливі, початкові, проміжні та кінцеві; безконфліктні й конфліктні (з подальшим їх розділенням).

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТИПІЗАЦІЇ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ

3.1. Особливості типізації слідчих ситуацій в залежності від виду розслідуваних злочинів

Слідчі ситуації є невід'ємною частиною процесу розслідування різних кримінальних правопорушень, а типова слідча ситуація є їх окрема форма. В.А. Журавель визначає типову слідчу ситуацію як наукову абстракцію, яка формується на основі апріорних знань, є результатом узагальнення та аналізу значного емпіричного матеріалу і яка відображає найзагальніші особливості, що характеризують хід і стан дослідження на певному етапі (початковий, початковий, наступний) [59, с. 106].

В.В. Кікінчук пропонує термін «типова слідча ситуація» розуміти як сукупність умов, даних та інших факторів, які прямо чи опосередковано впливають на особу, яка має правовий статус, у певний момент розслідування певного виду злочину і диктує чітку послідовність інтелектуальної діяльності як природної і властивої кожному психічному процесу (іноді на підсвідомому рівні), що відображається на прийнятті відповідних процесуально обґрунтованих рішень [60, с. 135].

Р.Л. Степанюк вказує, що типову слідчу ситуацію можна визначити як сформульовану на основі аналізу практики розслідування певної категорії злочинів, абстрактної штучної моделі, яка відображає стан інформації слідчого про обставини злочину та обставини, що склалися на відповідному етапі розслідування [61, с. 111].

В.М. Шевчук вважає, що типовими ситуаціями розслідування є ті ситуації, з якими стикається слідчий на початковій або наступній стадії розслідування злочину, залежно від повноти вихідних даних. Типові слідчі ситуації суттєво відрізняються від обставин, за яких було вчинено злочин - очевидності чи неочевидності. Поділ типових слідчих ситуацій на наступному етапі

розслідування можливий, якщо буде взято за основу ставлення підозрюваного до повідомлення про підозру [62, с. 126]. І.В. Калініна визначає типову слідчу ситуацію як об'єктивні положення, що виникають насамперед на початковому етапі розслідування на основі невеликої кількості інформації і часто повторюються в практиці розслідування. Інформація про типові слідчі ситуації є результатом узагальнення практики розслідування певного виду злочину [63, с. 215].

С. С. Чернявський бачить у типовій слідчій ситуації інформаційну модель із найбільш значущими властивостями та ознаками процесу розслідування у кримінальному провадженні за злочини певної категорії [34, с. 405]. Як характеристику стану розслідування злочину, що визначається наявністю (відсутністю) доказів та оперативної інформації про обставини предмета доказування та елементи криміналістичних характеристик, що визначають систему безпосередніх завдань та напрямки розслідування [64, с. 2].

Варто погодитися з думкою Р.С. Степанюка, що типізація слідчих ситуацій можлива за умови висвітлення інформації про окремі найбільш значущі елементи та такі компоненти, які часто зустрічаються, які вчений поділяє на дві групи. До першої належать відомості про індивідуальні обставини злочинної діяльності (особа, яка вчинила злочин, спосіб, сліди злочину, предмет порушення та розмір шкоди, заподіяної злочином, зв'язок з іншими злочинами). Друга група - це сукупність інформації про найбільш значущі обставини розслідування (стан доказової бази, можливість розслідування, лінія поведінки підозрюваних та інших учасників розслідування, третіх осіб, які намагаються втрутитися в процес розслідування тощо) [61, с. 111-112].

Щодо можливостей типізації слідчих ситуацій, то в теорії криміналістики існують різні точки зору. Деякі вчені вважають типізацію слідчих ситуацій цілком можливою і пропонують власні варіанти. Так, на думку Л. Драпкіна, основою для типізації слідчих ситуацій є наявність загальних, групових характеристик та їх відносна повторюваність [21, с.17].

О. Васильєв та М. Яблоков також вважають головним критерієм частоту повторення певних ознак [65, с.13].

В. Гавло визначає критерій схожості криміналістичної характеристики вчинення та розслідування злочинів [66, с. 124], а О. Філіпов і О. Целіщев - обсяг та зміст інформації, що характеризує стан, хід та умови розслідування [67, с. 75].

Протилежну позицію з цього приводу займає Р. Белкін. «Складний, багатокomпонентний склад слідчої ситуації, - пише він, - значна кількість об'єктивних і суб'єктивних факторів, що впливають на зміст і характер цих компонентів, створюють у їх поєднанні невичерпну кількість варіантів слідчих ситуацій, кожна з яких обов'язково відрізняється від інших. Конкретна слідча ситуація завжди індивідуальна, тому типізувати слідчі ситуації в повному обсязі неможливо. Можливо типізувати слідчі ситуації лише за одним із її компонентів, а ще точніше - лише одним із елементів, що створюють цей компонент. Як правило, такий об'єкт типізації - це один із елементів інформаційного компонента, а саме наявність інформації про інцидент та його учасників» [20, с. 95].

Вирішення проблеми має базуватися на вузькому розумінні слідчої ситуації - як положення (обстановку), яка характеризує унікальність конкретного етапу розслідування і визначається наявністю чи відсутністю інформації, що стосується розслідування. Що стосується широкого тлумачення поняття слідчої ситуації, то воно в принципі можливо. Однак з наукової точки зору така думка відображає не стільки суть слідчої ситуації, скільки стан слідчого процесу в цілому, що не одне і те ж. Очевидно, що ситуацію не можна повністю ототожнити з фактичним розслідуванням.

Виділяючи типові слідчі ситуації, слід враховувати наступні моменти:

- типізація слідчих ситуацій можлива лише для конкретного виду, а в деяких випадках і різних видів злочинів;
- типізація доречна стосовно певного етапу розслідування злочинів;

- типізація слідчих ситуацій можлива за наявності відповідних підстав. В теорії та практиці найбільшу складність викликає з'ясування підстав для типізації слідчих ситуацій.

У слідчій практиці відзначається повторність ситуацій, створюються передумови для їх типізації. Щодо типових ситуацій, можна окреслити певний хід дій слідчого в процесі отримання доказів. Знання типових ситуацій дозволяє не тільки передбачити їх виникнення у відповідних умовах як природне, але й вибрати відповідні інструменти, прийоми та методи. Подібність, типовість слідчих ситуацій і, відповідно, шляхи, що ведуть до їх вирішення, дозволяють говорити про можливість програмування (алгоритмізації) дій слідчого. Важливим кроком для створення ефективних програм виявлення та розслідування злочинів є метод узагальнення ситуацій, так зване ситуаційне моделювання [68, с. 188]. Ситуаційне моделювання - це універсальний інструмент для тактичного прогнозування можливості виникнення певної слідчої ситуації та поведінки учасників слідчої дії та поведінки слідчого [8, с. 208]. Таке моделювання дозволяє розробити оптимальні програми та прийнятні рішення і проведення тактичних комплексів (використання тактичних операцій) та окремих слідчих дій [68, с. 188].

У криміналістичній літературі зроблені спроби сформулювати найбільш загальні підстави для типізації слідчих ситуацій. Так, О. Колесніченко і В. Коновалова зазначали, що «кожен злочин, поряд із більшою чи меншою схожістю з іншими злочинами, має комплекс індивідуальних, унікальних ознак, він є індивідуальним. Однак це не означає, що кількість типових слідчих ситуацій та відповідних завдань розслідування нескінченна. У зв'язку з цим слід мати на увазі, що слідча ситуація встановлюється через взаємозв'язок наявної у криміналістичній характеристиці інформації та визначення завдань щодо збору та дослідження необхідної інформації для з'ясування обставин, що становлять предмет доказування. Оскільки предмет доказування окреслений як ознаками правопорушення, так і положеннями КПК, поки що перелік основних слідчих ситуацій можна точно визначити» [7, с. 69].

Впевненість зазначених авторів, на жаль, не змогла бути реалізована в наукових дослідженнях криміналістів, які займаються проблемами окремих методик. Ілюстрацією цього є варіанти, запропоновані в літературі для типових слідчих ситуацій початкової стадії розслідування вбивства [69, с.123].

Різноманітність та далеко не вичерпний перелік запропонованих слідчих ситуацій дають підстави вважати, що в основі їх типізації лежить не частота виникнення конкретних слідчих ситуацій, а особисте уявлення авторів щодо їх кількості. Ця ситуація навряд чи задовольнить потреби практики. У зв'язку з цим, доцільно сформулювати наступні положення про слідчу ситуацію, які повинні бути враховані як під час її типізації, так і під час практичного застосування: а) типовою слідчою ситуацією є наукова абстракція, в якій найбільш загальні, ймовірні ознаки, що характеризують хід та стан слідства на певному етапі; б) для забезпечення типізації всіх компонентів, що входять до структури слідчої ситуації, доцільно залишити лише інформаційні компоненти.

Навіть така «урізана типізація», що базується лише на використанні джерел інформації, має свою практичну спрямованість щодо найбільш продуманої побудови слідчих версій, визначаючи оптимальний напрямок розслідування, вибираючи найбільш ефективний комплекс слідчих дій, і тому право на існування; в) інформаційна база типових слідчих ситуацій, частота виникнення конкретних ситуацій, що потребує аналізу та оцінки значного емпіричного матеріалу. Більше того, ступінь впливу останніх на процес визначення послідовності слідчих дій чи тактичних операцій слід вважати одним із істотних критеріїв класифікації конкретної ситуації до розряду типової.

Іншими словами, в методиці розслідування певних видів злочинів слід виділити такі слідчі ситуації як типові, які суттєво впливають на формування алгоритму дій слідчого. Якщо нехтувати цим критерієм, то ми можемо реально визначити невичерпну кількість варіантів слідчих ситуацій, які насправді не впливають на формування методики, а лише виступають як інформаційний баласт; г) інформаційна структура типових слідчих ситуацій складається з інформації, сформульованої стосовно даних, що включаються в криміналістичну

характеристику певного виду злочину та предмета доказування; г) кожна типова слідча ситуація має свій постійний набір ознак (про хід і стан розслідування), система яких дозволяє індивідуалізувати її відносно певного етапу розслідування; д) індивідуальність типової слідчої ситуації визначає побудову системи безпосередніх завдань та вибір найбільш ефективних шляхів та засобів їх вирішення [70].

Щодо типізації слідчих ситуацій, то, як зазначають вчені, у повному обсязі це неможливо, тому типізувати ситуації можна лише за одним із її компонентів, а точніше - просто за її складовими. Як правило, зазначає А. Ф. Волинський, як типізаційний об'єкт вибирається один із елементів інформаційного характеру компонентів, а саме наявність інформації про подію та її учасників. У зв'язку з цим термін «типова слідча ситуація» має умовний характер [71, с. 162].

Враховуючи принцип повторюваності слідчих ситуацій для певних видів злочинів, узагальнення практики розслідування таких видів злочинів проводиться з виділенням типових слідчих ситуацій для кожної із стадій їх розслідування та відповідних алгоритмів, оперативно-розшукових та організаційних заходів. Саме так розробляються типові програми розслідування злочинів. Останні допомагають орієнтуватися у складній ситуації із дефіцитом корисної інформації, особливо на початковому етапі розслідування, зменшують непродуктивні витрати часу, зусиль та грошей, як результат, допомагають оптимізувати розслідування [72, с. 8].

Найбільш доцільним є розподіл типів типових слідчих ситуацій не на основі інформації про сукупність даних про різні обставини події, а лише на окремій основі (наприклад, про наявність інформації про особу злочинця). Такий підхід дозволить, відповідно до певних підстав, сформувати прості за змістом типові розслідувальні ситуації, з яких, змінюючи їх, можна створити більш складні ситуаційні моделі, але такі, що більш тісно відповідають конкретній ситуації в окремому кримінальному провадженні. Відповідно, програми слідчих (розшукових) та інших дій, створені для вирішення кожної типової ситуації, об'єднавши декілька з них в окремому ситуаційну модель, змусять комбінувати

програми, і отриманий комплекс слідчих (розшукових) та інші дії ефективно сприятимуть вирішенню конкретної ситуації у кримінальному провадженні.

Зі свого боку В.В. Єфіменко склав класифікацію ситуацій, характерних для крадіжок зброї, боєприпасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв за доказами очевидності та неочевидності злочину, способу вчинення злочину (крадіжка, грабїж, розбій), типу зберігання та місця знаходження зброї та боєприпасів (склад, підрозділ, охорона, сейф, стрільба, стрілянина тощо), зв'язок зброї з військовослужбовцями (особовий склад, виданий на службу, зброя дезертира). Зокрема, у найбільш значущих типових ситуаціях трапляються випадки втрати, викрадення зброї зі складів арттехозброєння чи інших сховищ під час її транспортування, щоденних вантажно-розвантажувальних робіт; внаслідок пожежі, урагану, землетрусу та інших стихійних лих із руйнуванням складів, інших сховищ за участю військовослужбовців та інших осіб, незаконним їх зберіганням та захороненням тощо [73, с.151].

С.Г. Павліков визначає такі ситуації: 1) слідча ситуація, що супроводжується такою інформацією: а) первинні дані, які послужили підставою для порушення кримінальної справи, отримані внаслідок затримання особи, яка мала предмети вилучені з цивільного обігу; б) підозрюваного затримано; в) належність вилучених предметів до зброї та боєприпасів не викликає сумнівів; 2) зброя, боєприпаси, вибухові речовини або вибухові пристрої знаходяться де-небудь, що не вказує на їх власника; 3) вихідною інформацією, яка послужила основою для початку досудового розслідування, є оперативні дані або заяви громадян (організацій); 4) надійшла інформація про осіб, які можуть бути винні у необережному зберіганні вогнепальної зброї, або осіб, які нібито винні у неналежному виконанні обов'язків із захисту зброї та боєприпасів; 5) на підставі ревізійних та інших перевірок була отримана первинна інформація про крадіжку чи вимагання зброї та боєприпасів [74, с. 89].

В.І. Лунгу розглядає стадію досудового розслідування як невід'ємну частину етапу, пов'язаного з іншими частинами загальних завдань, колом учасників та єдністю процесуальної форми. Він зазначає, що етапи послідовно

замінюються відповідно до рішення конкретних завдань. Поділ на етапи здійснюється умовно, але він корисний з практичної та наукової точки зору, оскільки дозволяє зрозуміти зміст стадії попереднього розслідування, простежити загальний напрям розвитку кримінальної справи, звернути увагу на можливі недоліки слідства [75, с. 12]. Тобто початковий етап є основним для моделювання типових слідчих ситуацій.

Проаналізувавши вищезазначені ситуації, а також матеріали кримінальних проваджень, на початковій стадії розслідування незаконного зберігання військової зброї, боєприпасів та вибухових речовин було виявлено такі типові слідчі ситуації:

- військовослужбовець був затриманий під час незаконного зберігання зброї, боєприпасів та вибухівки, наявні свідки та речові докази - 390;
- військовослужбовець затриманий після незаконного зберігання зброї, боєприпасів та вибухівки, наявні свідки та речові докази - 890;
- вчинено незаконне зберігання зброї, боєприпасів та вибухових речовин, особа не встановлена, свідків немає, є речові докази - 6520;
- військовослужбовець, який вчинив незаконне зберігання зброї, боєприпасів та вибухівки, відомий, але переховується від слідства та суду - 219).
- інші – 390 [76].

Вчені відзначають про неможливість повної типізації слідчих ситуацій через те, що її багатокomпонентний склад у поєднанні з факторами, що впливають на її формування, утворюють нескінченну кількість ситуацій, кожна з яких по-своєму унікальна, отже, виділення типових слідчих ситуацій, що виникають при розслідуванні грабежів, вчинених неповнолітніми, перш за все необхідно визначити критерії, на основі яких відбуватиметься їх типізація.

Доцільно класифікувати початкові слідчі ситуації у кримінальному провадженні про розбій, вчинені неповнолітніми, на основі відносин, які мають ґрунтуватися на елементах події злочину та предметі його вчинення, які є найбільш інформативними на момент вчинення злочину внесення інформації про кримінальне правопорушення в ЄРДР.

Дослідження дозволило виділити дві групи найбільш типових початкових слідчих ситуацій, які виникають при розслідуванні грабежів, вчинених неповнолітніми.

Перша група типових слідчих ситуацій складається тоді, коли слідчий має інформацію про зміст та характер злочинної події, але відомостей про особу злочинця дуже мало. Це так звані неочевидні слідчі ситуації, і вони займають домінуюче місце в системі типових слідчих ситуацій, що розвиваються під час розслідування розслідуваних кримінальних правопорушень (76% кримінальних проваджень). Ця група складається з ситуацій, коли:

1. Немає достовірної інформації про особу (осіб), які вчинили пограбування (58% кримінального провадження).

Незважаючи на те, що вчинення пограбування передбачає безпосередній контакт злочинця з жертвою, емпіричні дані свідчать про те, що більшість розслідуваних злочинів характеризується відсутністю будь-якої достовірної інформації про особу злочинця (осіб). Це пояснюється як методами вчинення та приховування таких злочинів, так і особливостями суб'єктивного сприйняття жертвами ситуації, коли злочин був вчинений у стресовому стані, або навмисним позбавленням злочинців жертв можливості правильно сприймати дійсність.

2. Слідчий має в своєму розпорядженні окремі дані про ознаки зовнішності, приблизний вік, кількість нападників та напрямок, в якому вони зникли (42%).

Наявність цієї інформації пов'язано з неприйняттям неповнолітніми заходів щодо приховування їх зовнішності, залишення на місці пограбування особистих речей (недопалок, рукавичок тощо) або інструментів та знарядь (клаптиків електричної стрічки, клею, викрутки, труби, спеціально привезені для злочину тощо).

Друга група типових слідчих ситуацій характеризується конкретною інформацією як про характер та обставини пограбування, так і про особу неповнолітнього злочинця (249 кримінальних проваджень).

Ця група слідчих ситуацій розцінюється як більш сприятлива для розслідування, ніж перша, оскільки вона містить інформацію не лише про спосіб, інструменти, засоби, ситуацію, предмет нападу, а й про підозри у пограбуванні. До цієї групи належать так звані очевидні слідчі ситуації, зокрема:

1. Неповнолітнього злочинця або кількох членів злочинної групи затримують на місці пограбування або після його вчинення, але весь склад злочинної групи невідомий.

2. Неповнолітню особу (або групу осіб), підозрюваних у вчиненні пограбування, затримали після скоєння злочину, але місце зберігання викраденого майна та знаряддя злочину було невідоме.

Виникнення цієї слідчої ситуації характеризується вчиненням грабежу злочинною групою з добре розвиненою методикою приховування злочину, коли передача викраденого, а в деяких випадках і знаряддя злочину, вчиняються співучасникам, які зазвичай не беруть участі в самому нападі. Вони, діючи в змові, ховаються з викраденим з місця події, що знижує оперативну здатність ідентифікувати осіб, які вчинили пограбування за гарячими слідами. Потерпілий, як правило, не має фізичної можливості побачити таких співучасників.

У таких випадках велике значення серед джерел інформації мають показання свідків, які спостерігали не лише за самою злочинною подією, а й за діями, пов'язаними з підготовкою та приховуванням грабежу. Вони дозволяють встановити факт вчинення грабежу групою співучасників та низку обставин, що характеризують спосіб приховування.

3. Неповнолітнього злочинця затримують і він повністю визнає свою провину у вчиненні пограбування, крадіжок майна та (або) знаряддя вчиненого злочину.

Грамотне планування розслідування на основі розумно вдосконалених версій та належним чином організована взаємодія слідчого з оперативними підрозділами, підрозділами ювенальної превенції та іншими суб'єктами суттєво сприяють вирішенню розглянутих початкових слідчих ситуацій. За результатами дослідження кримінального провадження про розбої, вчинені неповнолітніми

або одночасно з їх участю, у 84% випадків сьогодні така взаємодія характеризується епізодичними контактами її суб'єктів, відсутністю належної систематичності та цілеспрямованості. Технічне та криміналістичне забезпечення розслідування залишає бажати кращого, з якими пов'язані перспективи подальшого розвитку системи криміналістичної реєстрації та боротьби зі злочинністю в цілому [77].

Найбільш поширеними є слідчі ситуації при розслідуванні вбивств та зґвалтування, коли на момент відкриття кримінального провадження:

1) особа, яка вчинила злочин, невідома; 2) особа, яка вчинила злочин, відома.

Типові слідчі ситуації у кримінальному провадженні щодо вбивств можуть зводитися до виявлення трупа з явними ознаками насильницької смерті, спричиненої ударами чи травмами; виявлення трупа з ознаками насильницької смерті, якщо її конкретна причина незрозуміла; виявлення трупа без явних тілесних ушкоджень та за відсутності видимих травматичних факторів, але за обставин, які можуть свідчити про насильницький характер смерті; зникнення людини за наявності даних, що свідчать про його вбивство; виявлення частини розчленованого трупа.

Крім того, на специфіку слідчої ситуації впливає період часу з моменту вчинення злочину до моменту початку досудового розслідування, як результат - кількість висунутих криміналістичних версій [78, с.120].

Залежно від вихідних даних, на підставі яких порушено кримінальні справи про вбивства, можна виділити такі типові слідчі ситуації:

- виявлено труп із ознаками насильницької смерті;
- виявлені частини розчленованого трупа;
- факт зникнення людини встановлено за наявності обставин, що вказують на можливість її вбивства;
- має місце з'явлення із зізнанням;

- отримано заяву від очевидців вбивств або або потерпілих, які пережили спробу вбивства. Зазначені слідчі ситуації є динамічними. Більше того, трансформація стосується не лише різних якісних, але й кількісних показників, тобто одна початкова ситуація може перерости у кілька початкових ситуацій. Крім того, слід враховувати, що кримінальні ситуації, тобто ситуації вчинення злочину, також впливають на процес формування слідчих ситуацій.

Що стосується вбивств, то йдеться насамперед про очевидні та неочевидні злочинні ситуації. Так, на початковій стадії розслідування вбивства за наявності трупа такі слідчі ситуації можна вважати типовими.

1. Була отримана повна інформація про всі елементи криміналістичної характеристики, тобто інформацію про місце, час, зброю, ситуацію, спосіб вчинення злочину, особу потерпілого та злочинця (така ситуація трапляється у 80% випадки розслідування очевидних вбивств).

2. Отримано інформацію про всі елементи криміналістичної характеристики, за винятком інформації про мотив вчинення злочину (така ситуація можлива при розслідуванні очевидних вбивств, коли характер та спрямованість дій злочинця суперечать його свідчення).

3. Отримано інформацію про місце, час, зброю, ситуацію, мотив, спосіб вбивства, особу потерпілого, але невідомий злочинець (відсутність даних про такі елементи криміналістичної характеристики, як мотив, місце, час дещо ускладнює ситуацію, але не настільки сильно, щоб впливати на тактичні завдання, які стоять перед слідчим, та алгоритм його дій і тому не може слугувати підставою для розмежування їх на самостійні типи слідчих ситуацій).

4. Була отримана інформація про місце, час, зброю, ситуацію, спосіб вчинення вбивства, але особа потерпілого не встановлена, недостатньо даних про особу злочинця та мотив.

Якщо кримінальне провадження порушено на основі зізнання, то такі ситуації можуть бути типовими на початковій стадії розслідування вбивства.

1. Отримана повна інформація про всі елементи криміналістичних характеристик та предмет доказування.

2. Отримано інформацію про місце, час, інструмент, ситуацію, спосіб, мотив вчинення злочину, особу потерпілого та злочинця, проте трупа жертви злочину не знайдено.

Тобто типові слідчі ситуації є важливим елементом у структурі методики розслідування вбивств, суттєво впливає на формування системи слідчих дій, алгоритму поведінки слідчого [70].

Аналіз матеріалів кримінального провадження стосовно вбивств із необережності, а також думки науковців дає можливість класифікувати типові слідчі ситуації за такими критеріями: за обстановкою скоєння злочину; за обізнаністю правоохоронців про обставини злочину; за механізмом заподіяння смерті потерпілому; на підставі введення інформації про вбивства з необережності ЄРДР; за даними про виявлений труп; за елементами складу вбивства з необережності; за даними про особу злочинця. Тому аналізуємо слідчі ситуації відповідно до зазначеного розподілу більш докладно.

Тобто, ситуації, що характеризують ситуацію вчинення злочину, слід віднести до першої групи типових слідчих ситуацій, залежно від того, де і в який час було вчинено злочин, наявності сліду на місці інциденту. Таким чином, аналіз слідчої та судової практики дозволяє нам виділити дві слідчі ситуації цієї групи: 1) потерпілий зазнав тілесних ушкоджень, які спричинили його смерть, за місцем проживання або за місцем проживання своїх друзів та знайомих; 2) заподіяння смерті в громадському місці або на відкритій місцевості. У першій ситуації особи, винні у заподіянні смерті з необережності, мають переважно родичів, друзів чи знайомих потерпілого; найчастіше це члени сім'ї, такі як чоловік або сусід по кімнаті (57%).

До другої групи типових слідчих ситуацій слід віднести слідчі ситуації, що характеризують обізнаність правоохоронців про обставини вбивства через необережність. Такий підхід є найбільш доцільним, у зв'язку з чим він може бути основою для вибору класифікації слідчих ситуацій із обізнаністю правоохоронців про обставини вбивства з необережності. За відсутності прагматизму та послідовності дій щодо розкриття та розслідування вбивств з

необережності, на подальшому етапі розслідування можуть виникнути слідчі ситуації, що характеризуються середнім або недостатнім рівнем усвідомлення особливостей конкретного злочину. У зв'язку з цим, у разі недостатнього професіоналізму дій слідчого щодо розкриття вбивства, в тому числі вбивства з необережності, логічним результатом його розслідування може бути припинення кримінального провадження після відповідних процесуальних строків.

Враховуючи аналіз практичних матеріалів, до третьої групи типових слідчих ситуацій слід віднести ситуації, що характеризують моделі механізму заподіяння смерті жертві з необережності, серед яких:

1) заздалегідь не заплановане заподіяння смерті потерпілому через необережність, вчинену або під час сварки, або раптово виникли особисті ворожі відносини (59%).

Так, у слідчій практиці найчастішими є ситуації удару по життєво важливих органах на основі раптово виниклих особистих ворожих відносин, безпосередньо від яких або внаслідок падіння від якого помирає потерпілий.

2) заздалегідь не заплановане заподіяння смерті потерпілому з необережності, вчинене з хуліганських мотивів незнайомими чи малознайомими особами (6%).

Також типовою ситуацією є вчинення хуліганських дій, як правило, в стані алкогольного сп'яніння, якими свідомо грубо порушується громадський порядок на підставі очевидної неповаги до суспільства з ударом потерпілого, внаслідок чого останній загинув. Таким чином, хуліганські дії закінчуються смертю потерпілого;

3) заздалегідь не заплановане заподіяння смерті потерпілому через необережність, вчинене у ході сварки з виниклих неприязних відносин випадковими знайомими або незнайомими потерпілому особами (19 %).

4) смерть потерпілого через необережність, вчинену знайомими жертвою з помсти, ревнощів з інших причин (близько 4%), що не планується заздалегідь.

5) заздалегідь не заплановане заподіяння тяжкої тілесних ушкоджень внаслідок чого настає смерть потерпілого, вчинена незнайомими чи незнайомими особами через злочинну недбалість (5%).

Особливо часто при розслідуванні вбивств через необережність це відбувається, коли порушується безпека, зокрема, стосовно поводження з вогнепальною зброєю.

б) заздалегідь не заплановане заподіяння смерті, вчинене через злочинну недбалість родичами або близькими друзями потерпілого (близько 10% від загальної кількості злочинів, скоєних у цій категорії). Як показує слідча практика, випадки заподіяння смерті дитині її матір'ю, батьком чи іншим родичем внаслідок злочинної недбалості є досить типовими.

До четвертої групи типових слідчих ситуацій належать ті, що складаються залежно від вихідних даних, на основі яких до ЄРДР вноситься інформація про вбивство з необережності, серед яких можна виділити наступне: виявлено труп із ознаками насильницької смерті; факт зникнення людини був встановлений за наявності обставин, що свідчать про можливість її вбивства; розпізнавання відбувається; надійшла заява від очевидців вбивства [79, с. 80].

Отже, щодо можливостей типізації слідчих ситуацій, то в теорії криміналістики існують різні точки зору, одні вважають типізацію слідчих ситуацій цілком можливою і пропонують свої варіанти, а інші вказують на складний, багатокomпонентний склад слідчої ситуації, значне число об'єктивних та суб'єктивних чинників, що впливають на зміст і характер цих компонентів, створюють у своєму сполученні невичерпну кількість варіантів слідчих ситуацій, кожна з яких обов'язково відрізняється від інших. Але у слідчій практиці відзначається повторюваність ситуацій, що створює передумови для їх типізації, типізація слідчих ситуацій можлива за умови виділення інформації про окремі найбільш значущі елементи й таких компонентів, що часто зустрічаються.

3.2. Проблеми розв'язання складних слідчих ситуацій у методиці розслідування злочинів

Типологія слідчих ситуацій покликана допомогти досягти цілей розслідування та визначити способи виходу зі складних слідчих ситуацій, які створюються. У цьому сенсі діяльність слідчого щодо прийняття рішень - це аналітичний процес порівняння конкретної слідчої ситуації з типовою. Якщо ці ситуації виявляться однотипними, запропонований алгоритм вирішення типової ситуації може бути використаний для цієї конкретної ситуації [8, с. 178].

З дослідженням типових слідчих ситуацій у методиках розслідування злочинів пов'язане вчення про криміналістичну діагностику (криміналістичне розпізнавання). Криміналістична діагностика розглядається як дослідження властивостей і стану предмета (ситуації) з метою встановлення змін, що в ньому відбулися, визначення причини цих змін та їх взаємозв'язку [13, с. 107] зі скоєним злочином. Вважається, що визнати - це встановити в цьому випадку подобу вже відомого [81, с. 273]. Криміналістична діагностика залежно від завдань, породжених розслідуванням злочинів, може змінювати свої форми, однією з яких є слідча ситуація [82, с. 130-144].

Як показують дослідження, центральним елементом проблеми вирішення складних слідчих ситуацій є їх багатофакторність. Тому систематичний аналіз складних слідчих ситуацій є необхідною умовою для формування правильного підходу до розробки рекомендацій щодо їх вирішення та прийняття правильного слідчого рішення щодо подальшого спрямування розслідування.

У зв'язку з цим проблема складних слідчих ситуацій виникає при розслідуванні злочинів, провадженні у складних кримінальних справах, відповідно до цілей і завдань цього дослідження можна описати як розгляд потенційно передбачуваних слідчих ситуацій різного ступеня складності. На основі аналізу результатів опитування слідчих та вивчення матеріалів кримінальних справ Волчецька, наприклад, відзначає високий відсоток складних пізнавальних (проблемних) ситуацій. За її словами, подібні ситуації на

початковому етапі розслідування спостерігалися у 34% досліджених кримінальних справ. Це може значною мірою пояснити труднощі, які виникають під час порушення кримінального провадження, а також під час розслідування, часто призводять до припинення, а в деяких випадках і до припинення кримінальних справ.

Розробка методів вирішення складних слідчих ситуацій вимагає знання причин їх виникнення.

Складні слідчі ситуації, які спричиняють труднощі при розслідуванні, частіше виникають при розслідуванні злочинів, вчинених за відсутності очевидців, із застосуванням засобів приховування; продовжуваністю, у ряді випадків, ускладнених участю в їх вчиненні організованих злочинних груп, застосуванням складних кримінальних способів, механізмів і технологій. Останнє стосується розслідування економічних злочинів. Наприклад, до основних факторів, які ускладнюють слідчі ситуації при розслідуванні фінансових злочинів, належать:

навмисне використання злочинцем інформації з різних джерел для розробки методів, прийомів та засобів досягнення злочинного результату;

участь у визначеній розробці відповідних фахівців, консультантів (економістів, програмістів, юристів тощо);

залучення до зазначеної роботи осіб, які опинилися у важкій фінансовій ситуації (непрацюючі фахівці тощо);

розробка та розвиток кримінальних технологій з використанням комп'ютерних програм тощо;

спілкування керівників організованих злочинних груп у різних регіонах з представниками іноземного бізнесу;

складні схеми кримінальних відносин [83, с. 75].

Слідчі ситуації, що формуються у складних кримінальних справах, мають ряд особливостей, які виявляються як у сфері стану розслідування, так і його обстановки.

Стан розслідування за рівнем складності найчастіше характеризується:

недостовірність джерел інформації;
дефіцит доказів, а також оперативний пошук інформації (так зване орієнтування);
несистематизований обсяг інформації;
особливості характеру інформації, її специфічну форму (облік та звітність, комерційне оформлення документів, електронні носії інформації);
наявність інформації про дві чи більше осіб, можливо, причетних до злочину;
неоднорідність злочинної діяльності залежно від епізодів, тимчасових, територіальних та інших факторів;
Дослідження ситуації в основному характеризується:
приховування злочинцями слідів злочинної діяльності;
протидія співучасникам злочину, які залишаються на свободі, а також іншим зацікавленим сторонам;
використання корупційних зв'язків злочинців з метою впливу на хід досудового слідства та судового розгляду;
планова поведінка підозрюваних («взаємна відповідальність», послідовність у показаннях)
використання злочинцями осіб, які мають професійні знання та вміння (економічні, технологічні, юридичні, комп'ютерні тощо), злочинний досвід;
використання сучасних засобів масової інформації та комунікацій;
реалізація розширених оборонних можливостей на попередньому слідстві та в суді.

Оптимальний вихід зі складної слідчої ситуації залежить від об'єктивної її оцінки і правильного вибору способів її вирішення.

Ґрунтуючись на факторах, що враховуються при ухваленні рішення, можна виявити розбіжності в ступені спільності типових слідчих ситуацій:

1. Типові слідчі ситуації, загальні для розслідування визначеного класу, групи, виду злочинів;

1.1. для класу злочинів (насильницькі проти особи, економічні, техногенні (екологічні) тощо);

1.2. для груп злочинів (проти життя і здоров'я, у сфері фінансової діяльності та ін.);

1.3. для видів злочинів (вбивства при обтяжуючих обставинах, привласнення, розтрата чужого майна та ін.).

2. Типові слідчі ситуації для визначеної категорії справ, загальні для:

2.1. початкового етапу розслідування

2.2. наступних етапів розслідування

2.3. завершального етапу розслідування

Джерелами діагностики та прогнозування складних слідчих ситуацій під час слідства є:

1) інформація про обставини справи безпосередньо надсилається слідчому та накопичується в особистому та колективному досвіді, а також письмові вказівки прокурора, начальника відділу досудового слідства та інших обставин, письмові інструкції від прокурора, коли справа повертається слідчому після перевірки обвинувального акту для проведення додаткових розслідувань; рішення суду про повернення справи для подальшого розслідування: узагальнення експертної практики у кримінальних справах, узагальнення досвіду фахівця слідчих дій;

2) непряма інформація, отримана на основі узагальнення та аналізу кримінальних справ та інших матеріалів слідчої та судової практики:

а) відомчі (міжвідомчі) нормативні акти (інструкції, накази, розпорядження тощо), засновані на практиці узагальнення позитивного досвіду, а також аналізу недоліків;

б) методичні матеріали правоохоронних органів («Матеріали слідчої практики», які видаються Генеральною прокуратурою України тощо);

в) наукові узагальнення слідчої та судової практики (рекомендації відповідних відділів наукових установ, навчальних закладів).

Використання цих джерел складає інформаційну базу для моделювання (включаючи комп'ютерну) можливих ускладнень розслідування, дозволяє прогнозувати слідчі ситуації з різними варіантами їх розвитку. При цьому враховуються як позитивні, так і негативні наслідки прийняття слідчим можливих рішень, використання певних криміналістичних рекомендацій. В даний час можливості комп'ютерного моделювання можна перевірити на рівні наукового тестування.

Діагностика та прогнозування можливих ускладнень слідства, конкретних слідчих ситуацій потребують їх аналізу та порівняння з типовими ситуаціями та рекомендаціями щодо їх вирішення.

Проблема вирішення складних слідчих ситуацій пов'язана з необхідністю розрізняти два типи типових ситуацій:

1) ситуації початку розслідування (вихідні дані), які формуються безпосередньо під впливом злочинних факторів і є найкращим об'єктом дослідження в методиках розслідування злочинів;

2) ситуації наступних етапів розслідування, що були піддані впливу різних об'єктивних та суб'єктивних (поведінкових) факторів учасників кримінального процесу, вирішення яких вимагає не лише застосування методології оцінки ситуації як тупикової ситуації, а також метод виявлення та аналізу помилок слідства та засоби виходу з такої ситуації.

Типові ситуації початку розслідування (вихідні дані) є важливим елементом методів розслідування певних видів злочинів, але вони в основному подаються лише у вигляді переліку таких ситуацій.

Складні слідчі ситуації на наступних етапах розслідування слід відрізняти від початкових ситуацій початку розслідування та вищезазначеної програми.

Після подальшого розслідування злочинів слідчий аналізує великий масив даних, витягуючи з них значні дані для розслідування, долаючи труднощі, пов'язані з їх отриманням, відсутністю інформації та браком часу. Значні зусилля витрачаються на підготовку різних видів документів - протоколів, рішень, запитів тощо та іншого, включаючи рутинну роботу. Ці обставини значно

підвищують здатність, коли це необхідно, зосередити зусилля на вирішенні складних слідчих ситуацій.

Найбільш складні (тупикові) ситуації, що виникають у ході подальшого розслідування, є результатом впливу факторів, які не завжди підвладні особі, що проводить розслідування, а також факторів суб'єктивного характеру, серед яких визначальними є слідчі помилки [82, с. 495].

Подолання складних (тупикових) слідчих ситуацій можливо здійснити, спираючись на певну систему дій, здійснених в такій послідовності:

- 1) оцінка слідчої ситуації як тупикової;
- 2) виявлення і аналіз слідчих помилок;
- 3) визначення програми виходу з тупикової ситуації.

1. Оцінка слідчої ситуації як тупикової:

- усвідомлення слідчим здатності здійснювати самоконтроль; правильно оцінити недоліки слідства; критично сприймати зауваження осіб, які здійснюють прокурорський нагляд, керівництво слідством, а також спеціаліста, експерта, захисника тощо.

- усвідомлення марності продовження розслідування у ситуації, що склалася, та готовність змінити напрям розслідування або прийняти рішення про припинення розслідування або припинення кримінального провадження;

- усвідомлення правильності обраного напрямку розслідування, його стратегії, при цьому можливо, що слідчі допустили помилки, встановлення та аналіз яких є важливим невідкладним завданням виходу із тупикового розслідування.

2. Ідентифікація та аналіз помилок слідства, що можливо, призвели до ускладнення розслідування (труднощі, тупики):

- виходити з особливостей криміналістичної характеристики цього виду злочину;

- враховувати особливості методології розслідування;

- проаналізувати типові слідчі ситуації, характерні для розслідування відповідного виду злочину та стадії провадження;

- встановити характер слідчої ситуації, яка призвела (може призвести) до:
 - а) зупинення кримінальної справи, коли: особа, яка вчинила злочин, виявлена; місце знаходження обвинуваченого невідоме;
 - б) припинення кримінальної справи за відсутності доказів участі обвинуваченого у вчиненні злочину;
 - простежити генезис розслідуваного злочину (кримінальна ситуація);
 - проаналізувати фактори об'єктивного та суб'єктивного характеру, які ускладнюють розслідування;
 - перевірити джерела та систему доказів, на основі яких були висунуті слідчі версії та проведено розслідування;
 - проаналізувати ефективність вжитих слідчих дій та вжитих оперативно-розшукових заходів;
 - встановити можливі прогалини в плануванні розслідування, недоліки в з'ясуванні певних обставин, слідчих дій;
 - перевірити доцільність слідчого ризику, ускладнивши ситуацію;
 - встановлення несправності у провадженні слідчих дій, криміналістичних операцій, спрямованість слідства;
 - знайти основний несправний фактор, що спричинив ускладнення ситуації, та встановити причини цього стану;
 - встановити конкретні недоліки у провадженні окремих слідчих дій, що вживаються оперативно-розшуковими заходами, забезпечуючи взаємодію слідчого з іншими правоохоронними органами;
 - встановити чинники (помилки), які сприяли створенню важкої ситуації: процедурні, кваліфікаційні, криміналістичні, астрономічні, метеорологічні, технологічні тощо;
 - зробити ретроспективне моделювання вжитих заходів, якщо це необхідно, реконструкцію на місці (поза слідчою дією, повторне проведення перевірки, слідчого експерименту тощо);
3. Визначення програми подолання тупикової ситуації:
- виявлені помилки в системі причинно-наслідкових зв'язків (у вигляді

блок-схеми);

- на основі аналізу блок-схеми остаточно усвідомити, які виявлені помилки викликають тупик;

- усвідомити, що реально усунувши виявлені слідчі помилки, можна розраховувати на подолання глухого кута;

- встановити, чи не міг статися цей глухий кут внаслідок впливу інших факторів (як правило, врахований слідчим або припущений потенціал);

- проаналізувати всі раніше прийняті рішення та вжити заходів для встановлення прихованих помилок;

- застосовувати систему факторів, що враховуються при здійсненні заходів щодо виходу зі складної слідчої ситуації.

Аналогічним чином послідовно переходячи від однієї підсистеми дій до іншої, можна подолати складність ситуації в тій чи іншій мірі.

Цей процес можна описати у вигляді програми у вигляді алгоритму, згідно з яким конкретні значення параметрів будь-якої складної властивості поєднуються, а потім на цій основі робиться висновок про їх узагальнене значення. Основним структурним елементом цього алгоритму є правило «якщо ... тоді ...», яке розуміється як відображення властивості причинного зв'язку [84, с. 232-239].

Криміналістичні методики розслідування окремих видів злочинів у узагальненій формі містять дані як про ознаки самого злочинного діяння (криміналістична характеристика злочину), так і про заходи, вжиті для успішного розслідування цього діяння (опис типових слідчих ситуацій та типових слідчих дій висунуті на їх основі версії, типові рекомендації щодо подолання складних слідчих ситуацій). Таким чином, криміналістична методика - це система стандартних рекомендацій, орієнтованих на конкретні ситуації, які можуть бути використані при розробці: комп'ютерних систем для підтримки прийняття рішення слідчим; інформаційно-пошукові системи та бази даних, що використовуються в процесі розкриття та розслідування злочинів [8, с. 214].

На основі нечітких логічних методів системи підтримки прийняття рішень,

аналізуючи поточну ситуацію, вони здатні запропонувати особі, яка безпосередньо приймає рішення, відповідні рекомендації: 1) щодо заходів, які можна вжити в цій ситуації, і 2) щодо можливих ситуацій які можуть розвинути після рекомендованих заходів.

Створюючи експертну систему, яка допоможе вирішити конкретні проблеми, що виникають при розслідуванні злочинів, можна використовувати положення теорії лінгвістичних перемінних. Знання в такій системі представлені як асоціативна четвірка «об'єкт - знак - значення - коефіцієнт довіри». Наприклад, дані про організовану злочинну групу в кількості 5 осіб - коефіцієнт ймовірності 0,8 (значення ймовірності можна встановити в процесі розробки відповідної методології розслідування) свідчать про те, що існує певна організована група та ознака цієї групи (кількість - 5 осіб) оцінюється з коефіцієнтом вірогідності 0,8. Важливо зазначити, що така «асоціативна четвірка» повинна бути придатною для характеристики характеристик будь-якої організованої злочинної групи, незалежно від того, чи є це організована злочинна група з 3 і більше осіб. Судження (організована злочинна група за кількістю членів x з вірогідністю v) справедлива для $x \geq 2$, u . Аналогічним чином можна уявити будь-які ознаки організованої злочинної групи та вчинені нею злочини, а також описати слідчі ситуації, що виникають.

Експертні системи в процесі розслідування повинні застосовуватися і розглядатись насамперед як інформаційно-консультаційні системи.

Інформаційно-консультаційні системи повинні базуватися на відповідних елементах методології розслідування злочинів: криміналістичній характеристиці, типових слідчих ситуаціях, типових слідчих версіях тощо.

Використання інформаційно-консультаційних систем ґрунтується на тому, що на основі інформації, отриманої від користувача (слідчого) про ситуацію, можна висувати на основі стандартних, конкретних слідчих версій, визначати послідовність замовлених набори криміналістичних прийомів та інструментів (операцій) та пропонують їх як рекомендацію слідчому про те, як інформація, яка може бути використана для прийняття рішення щодо справи.

Необхідно чітко розуміти, і це один із постулатів теорії рішень, належним чином працюючий комп'ютер або інший пристрій, який відповідає вимогам інформаційно-дорадчої системи (тобто, якщо є такі елементи - база знань, механізм виведення, база правил) не приймає рішення, а лише може дати пораду, яку може врахувати особа, яка приймає рішення. Ця вимога відповідає нормі, яка дає слідчому право самостійно приймати всі рішення щодо спрямованості розслідування та виробництва слідчих дій. Таким чином, при вирішенні слідчих ситуацій будь-якої складності система такого роду, зробивши певні розрахунки, може представити, наприклад, проект постанови слідчого про порушення кримінальної справи, або дати поради щодо тактики, яку доцільно проводити для вирішення проблемної слідчої ситуації під час допиту певної особи або допомога в плануванні розслідування. Звичайно, така система не може замінити слідчого у вирішенні питання про вихід із ситуації, що склалася.

З погляду практики розглянутий метод можна використовувати також і для організації баз знань про складні слідчі ситуації, виходів з них (у вигляді слідчих рішень), розпізнавання невідомих слідчих ситуацій, уточнення класифікації слідчих ситуацій.

Можна передбачити використання комп'ютерних технологій для аналізу ситуацій розслідування в областях, що характеризуються впливом різних ускладнюючих факторів:

1. У сфері підтримки інформаційних технологій для правоохоронних органів:

а) на законних підставах використовувати в оперативно-розшуковій діяльності з метою отримання оперативних даних про злочинну діяльність, електронну кореспонденцію між співучасниками злочинів тощо.

б) використання у вивченні слідів злочинної діяльності (доказів), коли необхідно використовувати спеціальні знання (залучення фахівця, призначення відповідних видів криміналістики), наприклад, у галузі економіки, бухгалтерського обліку тощо.

в) вивчення інформації, що міститься у формі, є продуктом

обчислювальної техніки, коли засоби обчислювальної техніки або інформація, що містяться в засобах обчислювальної техніки, стають об'єктом посягання або знаряддям злочинної діяльності;

1. У сфері керування слідчими ситуаціями:

а) профілактика складних слідчих ситуацій;

б) вирішення складних слідчих ситуацій, що виникли;

в) підтримка процесу прийняття слідчих рішень у: оцінці ситуацій; пошуку аналогічних ситуацій; пропозиції можливих рішень для виходу зі сформованої ситуації; прогнозуванні наслідків ухвалення рішення; плануванні розслідування (короткострокового і середньострокового);

г) планування розслідування складних, багатоепізодних справ;

д) вивчення структури злочинної групи, розподілу в ній функціональних ролей, моделювання механізму злочину [49].

Отже, найбільш складні (тупикові) ситуації, що виникають у ході подальшого розслідування, є результатом впливу факторів, які не завжди підвладні особі, що проводить розслідування, а також факторів суб'єктивного характеру, серед яких визначальними є слідчі помилки, досвід використання в криміналістиці формальних і традиційних (звичайних) методів свідчить, що оптимальних результатів можна досягти при певному їх сполученні в процесі застосування в залежності від складності розв'язуваної задачі. При цьому може ставитися задача: діагностувати слідчу ситуацію за допомогою «звичайних», описових методів, а прогнозувати нову слідчу ситуацію як більш складну задачу — за допомогою формальних методів.

ВИСНОВКИ

1. Визначаючи поняття слідчої ситуації, слід виходити з сутності характеристик предмета, що розглядається. Під слідчою ситуацією слід розглядати стан, що склався в певний момент розслідування, та діяльність, спрямовану на пізнання події, шляхом збору та аналізу всієї інформації, доступної слідчому чи іншій особі, яка веде слідство. І найголовніше, що може характеризувати цей процес на етапі його розвитку - це наявність інформації про розслідувану подію та можливість її отримання.

2. Слідчу ситуацію слід розглядати як категорію, яка стосується як криміналістичної тактики, так і криміналістичної методики. Однак, криміналістична методика має першочергове значення, оскільки та чи інша слідча ситуація виникає з початком досудового слідства, а слідчі (розшукові) дії є лише засобом розслідування конкретного злочину. Серед основних властивостей слідчих ситуацій, найбільш значущих для криміналістики, є: конкретність, тобто їх існування в конкретних просторово-часових межах, повторюваність, тобто повторення основних, загальних рис у різних ситуаціях, наявність часових та просторових параметрів, наявність суб'єкта, який може своїми діями змінити, перетворити поточну ситуацію в якісно нову. Визначення слідчої ситуації як основної криміналістичної категорії вимагає порівняння ознак, притаманних науковим категоріям загалом, як вище зв'язків у структурі системи понять науки та відповідних особливостей концепції слідчої ситуації себе.

3. Класифікацію слідчих ситуацій слід розглядати і як процедуру, і як кінцевий результат віднесення її до певної сукупності (класу, групи, типу) ситуацій, подібних за відповідними ознаками з подальшою їх типізацією щодо особливостей методів розслідування злочинів. Однією з особливостей класифікації слідчих ситуацій є те, що в цій процедурі необхідно враховувати її кінцеву мету - створити не тільки теоретичну модель класифікації, а й забезпечити можливість її практичного застосування у вигляді системи типових

слідчих ситуацій, вони повинні потрапляти, перш за все, під групи логічних і криміналістичних класифікацій, оперувати логічними категоріями.

4. Існують різні види слідчих ситуацій, такі як конкретні, типові та специфічні; прості і складні; конфліктні і безконфліктні; сприятливі та несприятливі, початкові, проміжні та кінцеві. Основним критерієм класифікації слідчих ситуацій є інформаційний критерій, який ділить слідчі ситуації на п'ять блоків: перший - кримінальна ситуація, в якій вчинено злочин; кримінальна ситуація, спричинена вчиненням злочину; другий - ситуація прояву ознак (слідів) злочину; пошукова ситуація для виявлення ознак злочину; наслідки злочину - слідова ситуація; третій - слідчі ситуації на початковій, наступній (проміжній) та завершальній стадіях розслідування; відповідно до етапів слідчою ситуацією є проведення перевірочних дій, рішення про порушення кримінальної справи; слідчі ситуації перших слідчих дій; слідчі ситуації, пов'язані з призупиненням досудового розслідування та його відновленням; по-четверте, судові ситуації (судові ситуації); п'ятий - після суду та ситуації виконання судових рішень.

5. Щодо можливостей типізації слідчих ситуацій існують різні точки зору в теорії криміналістики, деякі вважають типізацію слідчих ситуацій цілком можливою та пропонують власні варіанти, а інші вказують на складний, багатокomпонентний склад слідчої ситуації, значна кількість об'єктивних та суб'єктивних факторів впливає на зміст та характер цих компонентів, у їх поєднанні створюють невичерпну кількість варіантів слідчих ситуацій, кожен з яких обов'язково відрізняється від інших. Але в слідчій практиці відзначається повторність ситуацій, і відповідно створюються передумови для їх типізації, яка можлива за умови, що інформація про окремі найбільш значущі елементи та такі компоненти часто виявляється.

6. Найскладніші (тупикові) ситуації, що виникають у процесі подальшого розслідування, є наслідком факторів, які не завжди підвладні особі, яка проводить розслідування, а також факторів суб'єктивного характеру, серед яких визначальні помилки є слідчого, і досвід використання формальних та традиційних (звичайних) методів криміналістики вказує на те, що оптимальні

результати можуть бути досягнуті при певній їх комбінації в процесі застосування, залежно від складності завдання. Це може включати завдання: діагностувати слідчу ситуацію за допомогою «звичайних», описових методів та прогнозувати нову слідчу ситуацію як більш складне завдання - за допомогою формальних методів.